

Tekst u prijevodu preuzet je prema: Kalberg, S., (1980) *Max Weber's Types of Rationality: Cornerstones for the Analysis of Rationalization Processes in History*, AJS, Island Lake

TIPOVI RACIONALNOSTI MAXA WEBERA: KAMEN TEMELJAC ZA ANALIZU PROCESA RACIONALIZACIJE KROZ POVIJEST¹

Stephen Kalberg
Sveučilište u Tübingenu

Racionalnost je prepoznata kao jedna od glavnih tema u opusu Maxa Webera. Znanstvenici koji su se bavili ovom temom često su umanjivali važnost njegovog polimorfnog karaktera. Ovaj članak obuhvaća sveukupno Weberovo korištenje riječi "racionalnost" i "racionalizacija" u knjizi *Privreda i društvo* te u knjizi *Sociologija religije*. Weber je identificirao i usporedio četiri tipa racionalnosti: praktičnu, teorijsku, supstantivnu i formalnu racionalnost. Samo "etički supstantivna racionalnost" uvodi metodičke načine življenja. Sva četiri tipa racionalnosti postaju očita u mnoštvu procesa racionalizacije koji su prisutni u svim sociološkim i civilizacijskim procesima. Dugoročni procesi racionalizacije svoje uporište imaju u vrijednostima, ne interesima. Dominantnost praktičnih, teorijskih i formalnih procesa racionalnosti, u modernim zapadnjačkim društvima, ukazuje na ogromne posljedice koje ti procesi imaju na tip ljudi koji će najvjerojatnije živjeti u takvim društvima.

¹ Ranija verzija ovog članka prvi je put predstavljena u rujnu 1977, u gradu Gottlieben, Švicarska, na seminaru pod nazivom "Max Weber und die Dynamik der gesellschaftlichen Rationalisierung". Njemačka verzija članka pojavljuje se u knjizi Seyfarth i Sprondel (1990). Želio bih se zahvaliti Guy Oakesu, profesoru na Sveučilištu Monmouth; zatim profesorima Winfriedu Bruggeru, Winfriedu Gerbhardt, Klausu Koziolu, Gerdu Scmaltzu i F. H. Tenbrucku s Tübingen sveučilišta; Davidu Herru iz New Yorka, Tobyju Huffu iz Bostona, Donaldu Levineu iz Chicaga, Richardu Münchu iz Düsseldorfa, Karl-Heinz Nusseru iz Münchena, Goetheru Rothu iz Seattlea, Wolfgangu Schluchteru iz Heidelberga i Constansu Seyfarthu iz Frankfurta.

Iako se "racionalnost" i njezina široka manifestacija u povijesnim procesima racionalizacije uzima kao jedna od glavnih, ili čak *glavna*, tema u opusu Maxa Webera, samo je nekoliko znanstvenika prišlo istraživanju te teme i pokušalo usporediti različite tipove racionalnosti. Pokušaji Schluchtera (Roch i Schluchter, 1979, str. 14 – 15) i Weissa (1975, str. 137 – 138) pokazuju slične mane: oba istraživanja navode "upotrebu" ili "dimenzije" racionalnosti koje se ne mogu povezati s raspravama o "racionalnosti" i procesima racionalizacije navedenim u knjigama *Privreda i društvo* i *Sociologija religije*. Također, njihove definicije se ne podudaraju s Weberovim raznim povijesno-sociološkim analizama procesa racionalizacije u različitim društvima. Nedavna rasprava Donalda Levinea (1979) o Weberovom pojmu "racionalnosti" izbjegava takve poteškoće te se usmjerava većinom na Weberovu terminologiju. No, on niti raspravlja dovoljno opsežno o konceptu "racionalnosti" niti se dotiče spornog pitanja o načinu na koji se tipovi racionalnosti povezuju ili bore u povijesti kao pojedinačni procesi racionalizacije. Nadalje, kao i obrazloženja Ulrika Vogela (1973) i Ann Swidler (1973), Levinovo razlikovanje Weberovih tipova društvenih djelovanja i tipova racionalnosti nije dovoljno izraženo.

Mnoga istraživanja o Weberovom shvaćanju "racionalnosti" nisu uspjela dovoljno naglasiti njezino mnogostruko utjelovljenje. Ovaj pristup najviše predstavlja tvrdnja da procesi racionalizacije u Weberovom opusu ne predstavljaju ništa više od "rašćaravanja svijeta"², birokracije i nedostatka slobode. Drugi znanstvenici raspravljali su o racionalizaciji kao o ekvivalentu samo kada prožima ciljno-racionalni *zweckrational*) tip društvenog djelovanja (Nelson, 1973, str. 85, München, 1980). Drugi su autori ograničili svoje istraživanje Weberovog pojma "racionalnosti", kao i njezinu manifestaciju u povijesnim procesima racionalizacije, na određene sfere života, poput sfere religije (Tenbruck, 1975).

Sam Weber je uglavnom odgovoran za nedostatak jasnoće oko svoje analize "racionalnosti" i međusobnog djelovanja mnogostrukih gledišta povijesnih procesa racionalizacije. Njegove raspršene i djelomične rasprave o toj temi češće zbunjuju čitatelje nego što objašnjavaju pojam "racionalnosti" (npr. [1946.], 1958f, str. 293 – 294 [266]; [1930], 1958a, str. 26 [11 – 12], 77 – 78 [62]; 1968, str. 30 [15], 85 [44], 424 [259], 809 [468], 333 [195 – 196]; 1951, str. 226 [512]; 1952, str. 425 – 426, br. 1 [1 – 2]), i premda "racionalnost" predstavlja njegovu glavnu temu, Weber nigdje ne nudi sažeto objaš-

² Ovo krivo tumačenje je nastalo kao rezultat čestog prevođenja pojma *Entzauberung* s pojmom "rašćaravanje". *Entzauberung*, doslovno "de-magifikacija", ima veliko značenje za Webera: to je jedna od dvije najvažnije osovine procesa racionalizacije u domeni religije (1951, str. 226 [512]: svi navodi Weberovih djela prvo stavljaju engleski prijevod, a zatim u zagradi navode točne stranice njemačkog originala; bibliografska informacija o posljednje navedenom nalazi se u popisu literature). Ono se izričito odnosi na procese racionalizacije na Zapadu, počevši od antičkog judaizma, a naročito u transformaciji srednjovjekovnog katoličanstva u kalvinizam. "Rašćaravanje", opći pojam koji u sebi nosi slike romantičarske žudnje za *Gemeinschaftom*, i ranijim "jednostavnijim" svijetom, nema nikakve povezanosti s Weberovim pojmom *Entzauberung*.

njenje. Njegov iskrivljen način pisanja sprječava bilo kakav pokušaj inventarizacije korištenja pojma "racionalnosti" i "proces racionalizacije", isto tako pokušaj inventarizacije sprječava i njegova neobazrivost: budući da odgovarajuć opisni pridjev često ne pretihodi riječi "racionalan" u njegovim djelima, pa čitateljima Weberovih djela preostaje ili zaključiti da Weber zaista koristi pojam jednolinijski, ili prihvatiti se zamornog posla sistematičnog pregledavanja stotine poglavlja Weberovih djela u kojima se pojam pojavljuje. Zbog različitih prijevoda pojma *Rationalismus*, *Rationalität*³ i *Rationalisierung*, kao i pripadajućih ključnih pojmova u engleskim prijevodima Weberovih djela, čitatelj koji nema pristup njemačkim djelima suočava se s beznadnom situacijom.

Ovaj članak iscrpno istražuje Weberovo korištenje pojma "racionalnosti" i "racionalizacije" koji se pojavljuju u njegovim važnim komparativno-povijesno-sociološkim djelima nastalim nakon 1904. godine: *Privreda i društvo* i *Sociologija religije*⁴. Odabir ovih djela, a ne metodoloških i političkih eseja, rezultat je još jednog cilja ovog članka: rekonstruirati, na *isključivo konceptualnoj razini*, Weberovu zamisao *mnoštva* procesa racionalizacije koji se različito sudaraju i povezuju na svim sociološkim i civilizacijskim razinama.⁵ Zbog toga što su određeni tipovi racionalnosti ključni čimbenici za procese racionalizacije, inventarizacije njihovih glavnih značajki i međudjelovanja koje je Weber opisao u svojim djelima o komparativnoj sociologiji, moraju služiti kao preduvjet za takvu vrstu rekonstrukcije.⁶ Međutim, prije temeljitog proučavanja tipova racionalnosti potrebno je suočiti se sa spornim pitanjima kako bi se izbjegla nepotrebna konfuzija.

I. Opće značajke tipova racionalnosti i racionalizacije prema Maxu Weberu

U ovom dijelu članka bavit ćemo se konceptualnim položajem Weberovih četiriju tipova racionalnosti u odnosu na njegova četiri tipa društvenih djelovanja, kao i s dvije osnovne karakteristike racionalnosti i procesa racionalizacije: njihovom univerzalnosti i njihovom specifičnosti za "sferu života".

³ Weber ovaj i raniji termin koristi kao sinonime. Oni se općenito prevode s pojmom "racionalnost", iako ponekad i s pojmom "racionalizacija". "Racionalnost", kao i "iracionalnost" u nastavku će se članka opetovano stavljati pod navodnike kako bi se naglasilo Weberovo razlikovanje tih pojmova.

⁴ Ovo djelo u tri sveska obuhvaća *Religiju Kine*, *Religiju Indije*, *Antički Judaizam*, *Protestantsku etiku i duh kapitalizma* kao i "Uvod autora". Također uključuje tri eseja koja su izašla u djelu Gertha i Millsa, *Max Weber: Eseji o sociologiji* (vidi Weber [1946]1958c, 1958d i 1958f): "Protestantske sekte i duh kapitalizma", "Religijska odbacivanja svijeta i njegovi smjerovi" i "Sociološka psihologija svjetskih religija".

⁵ Ovaj članak zato ne istražuje Weberovo razlikovanje "racionalnog" i "empatičkog" shvaćanja jer je ono povezano s procesom interpretativnog shvaćanja. Raspravu o toj razlici možete naći u Weberovoj knjizi iz 1968, str. 5 – 14 [2 – 7]; Levineovom djelu iz 1979, str. 10 – 11; i Weissovom djelu iz 1975, str. 48 – 50.

⁶ Dok se, prema Weberu i u ovom članku, "racionalnost" i "tipovi racionalnosti" odnose na stanje, "racionalizacija" i "proces racionalizacije" se odnose na razvoj. "Tipovi" (*Arten, Formen*; vidi npr. [1946] 1958f, str. 293 [266]; [1930]1958a, str. 26 [12], 35 [15]) racionalizacije se temelje na tipovima racionalnosti.

Tipovi društvenog djelovanja i tipovi racionalnosti

Weberova četverostruka tipologija društvenog djelovanja: afektivno, tradicionalno, vrijednosno-racionalno i ciljno-racionalno, odnosi se na univerzalna svojstva *Homo sapiensa*. Umjesto da njihovo postojanje ovisi o sociološkim, kulturološkim ili povijesnim plejadama, ovi tipovi društvenog djelovanja postoje "izvan povijesti" kao antropološke karakteristike čovjeka.

Suprotno antropološkoj teoriji koja je bila dominantna u Francuskoj 19. stoljeća, Weber je tvrdio da čovjek "racionalnost" nije stekao tijekom razdoblja prosvjetiteljstva, te da su i ljudi koji su živjeli u ranijim razdobljima bili sposobni racionalno djelovati. Naprotiv, čak se i svakodnevno djelovanje "primitivnog" čovjeka može subjektivno opisati kao ciljno-racionalno, kao na primjer određeni religijski rituali koji se provode s ciljem dobivanja usluge od bogova. Prema Weberu, ovaj odnos razmjene koji postoji u žrtvi i molitvi (1968, str. 424 [258 – 259]; [1922] 1973, str. 432 – 438) formom je istovjetan odnosu koji moderan poslovni čovjek ima prema stjecanju profita. Također, činjenica da se vrijednosti ljudi iz ranijih razdoblja razlikuju od vrijednosti ljudi današnjeg društva, ne dovodi u pitanje osnovnu mogućnost čovjeka da svoje djelovanje racionalno orijentira na temelju vrijednosti. S druge strane, afektivno i tradicionalno društveno djelovanje nije se iskorijenilo i time dalo mjesto napretku modernizma.

Koliko god univerzalna četiri tipa društvenog djelovanja bila, Weber je ograničio primjenu tipologije na određena i ocrtana djelovanja. Međutim, kao komparativno-povijesni sociolog, Weber je htio istražiti "više" od rascjepkanih orijentacija djelovanja; više su ga zanimala pravilnosti i strukture djelovanja. Strukture su se mogle pojaviti u većini razina sociokulturnih procesa, od onih koje se pojavljuju u dominantnim smjerovima koje prate cijele civilizacije do onih koje karakterizira ili dugoročni povijesni razvoj ili kratkoročni društveni pokret. Pravilnosti djelovanja pojavljuju se u institucijama, organizacijama te svim društvenim slojevima, klasama i grupama. Takve se pravilnosti i strukture najbolje analiziraju tipologijom tipova racionalnosti, klasifikacijom koju je uveo Max Weber. Spomenuta tipologija sadrži "praktičnu", "teorijsku", "formalnu" i "substantivnu" racionalnost. Tipovi racionalnosti sadrže *svjesne* pravilnosti djelovanja koje služe savladavanju (*beherrschen*) rascjepkanih i nepovezanih stvarnosti.

S obzirom da su ti tipovi racionalnosti učvršćeni u ciljno-racionalnom i vrijednosno-racionalnom društvenom djelovanju⁷, strukture civilizacijskih i društvenih procesa

⁷ Teorijska racionalnost, koja je više ukorijenjena u kognitivno razmišljanje nego u djelovanje, jedini je tip racionalnosti koja se ne temelji na ciljno-racionalnom ili vrijednosno-racionalnom djelovanju. Međutim, ona može imati indirektan utjecaj na djelovanje, kao što je objašnjeno ispod. O odnosu između tipova racionalnosti i tipova društvenog djelovanja više će se raspravljati u 3. dijelu.

sa koje identificiraju uključuju svjesne pravilnosti orijentacije djelovanja pojedinaca⁸, kao i način života (*Lebensfuehrungen*)⁹. Poput društvenih procesa, načini života (ili dosljedni stavovi koji prodiru u sveukupnu organizaciju života) bitno se razlikuju u mjeri u kojoj uključuju *metodološko* djelovanje ([1946] 1958f, str. 293 [266]). Prema Weberu, njihova velika različitost uglavnom ovisi o raznolikosti ideja, vrijednosti, interesa te različitosti ekonomskih, političkih, društvenih i povijesnih čimbenika. Procesi racionalizacije koji su od povijesnog značaja u društvima i cijeloj civilizaciji često su se pojavljivali kada bi se kristalizirale plejade čimbenika koji pridonose *metodičko* racionalnim načinima života. U daljnjim ćemo odlomcima prikazati Weberovu tvrdnju da se upravo ti načini života temelje na vrijednostima, a ne interesima.

Univerzalnost tipova racionalnosti i racionalizacijskih procesa

U svojim djelima, Weber tipove racionalnosti i racionalizacijske procese diskutira u odnosu na karakteristično modernizacijski put zapadnjačkih društava. Ta je Weberova orijentacija očita u "Uvodu autora" u knjizi *Sociologija religije*. U Uvodu, kao i u cijeloj knjizi, Weber nastoji odgovoriti na pitanje zašto kineske, indijske i antičke bliskoistočne civilizacije nisu prihvatile tipove procesa racionalizacije koji su karakteristični za europsku i američku civilizaciju.

Iako je Weber svoje istraživanje usmjerio na pitanje zašto su se "racionalna društva" razvila samo na Zapadu, tipovi racionalnosti i procesi racionalizacije nastaju, više ili manje, univerzalno. "Uvod autora" nudi prilično jasan dokaz toj univerzalnosti. Spominjući tipove racionalnosti i procese racionalizacije koji su se pojavili u zapadnjačkim društvima, Weber daje naslutiti da se racionalizacija, iako u nešto drukčijem obliku, javlja i u ne-zapadnjačkim društvima ([1930] 1958a, str. 25 – 26 [11], 30 [15]). Weber, primjerice, spominje "racionalnost" antičkog judaizma (1968, str. 610 [367], 618 – 619 [372]) i konfucijanizma (1951, str. 226 – 249 [512 – 536], 164 [452]; 1968, str. 538 – 539 [326 – 327]) te racionalizaciju mističkih religija ([1930] 1958a, str. 26 [11]).

U analizi racionalizacije religija, F. H. Tenbruck (1975) došao je do istog zaključka. Nakon pomnog čitanja originalne knjige *Protestantska etika i duh kapitalizma* izdane 1905. godine, zatim "Uvoda autora", "Socijalne psihologije religija" i "Religijskih odba-

⁸ U čitanju ovog članka moramo biti svjesni da je individualno djelovanje, prema Weberu, osnovni "atom" svih društvenih i civilizacijskih procesa. Weber čak i zajedničke koncepte shvaća kao zajednička djelovanja pojedinaca u grupi (1968, str. 4 [1], 8 [3], 19 [8 – 9]; [1922] 1973, str. 429, 439). Društveni fenomeni poput poslovnih korporacija, susjedstva, obitelji ili feudalizma tvore se zajedničkim "značenjem" koje im pripisuju pojedinci u grupama kao što je birokracija ili obvezna institucija (*Ansalt*) poput moderne države. Zajednički identiteti nisu u mogućnosti "glumiti"; oni postoje kao rezultat "krajnjeg razvoja stvarnog ili mogućeg društvenog djelovanja pojedinaca" (1968, str. 14 [6 – 7]; istaknuto kao i u originalu, prijevod neznatno izmijenjen).

⁹ Nemoguće je u prijevodima pratiti Weberovo korištenje pojma *Lebensfuehrung*. Pojam se često, najviše u knjizi *Protestantska etika i duh kapitalizma*, prevodi s pojmovima "ponašanje", "stil života", "vrsta stava" ili jednostavno "život".

civanja svijeta", Tenbruck je došao do zaključka da najveći razvoj teme uključuje proširenje Weberovog shvaćanja pojma "racionalnosti" i procesa racionalizacije (1975, str. 669., 677 – 679.). U prvom izdanju *Protestantske etike i duha kapitalizma* Weber se, kako bi išao ukorak s prevladavajućim intelektualnim mišljenjima toga doba, usmjerio isključivo na racionalizaciju na Zapadu. U kasnijim esejima, Weber je proširio svoj pojam racionalizacije na univerzalno-povijesnu dimenziju koja je također uključivala civilizacijski razvoj Istoka (Nelson 1969., str. 6; 1974, str. 272; Parsons 1937, str. 567, 752; 1963, str. xxxii – xxxiii; Bendix 1965, str. 11 – 12; Münch 1980; Levine 1979, str. 8 – 9).

Specifičnost sfere života "racionalnosti" i procesa "racionalizacije"

Weber pojmove "racionalnosti" i "racionalizacije" ne koristi samo u odnosu na opći razvoj civilizacije. Umjesto toga, različiti procesi racionalizacije koji se odvijaju različitom brzinom pojavljuju se na različitim sociokulturnim razinama i drukčijim sferama života; odnoseći se jednako na "vanjsku organizaciju svijeta" kao što su područja prava, politike, ekonomije, dominacije (*Herrschaft*) i znanja, te na "unutarnju" sferu religije i etike. Proces racionalizacije se također pojavljuju u estetskim i erotskim arenama¹⁰.

Weberovo uvjerenje da se racionalizacija pojavljuje u različitim sferama života primoralo ga je da istraži mjeru u kojoj jedno područje može biti određeno "nosiocem", iza kojeg su se posložili, u većoj ili manjoj mjeri, svi procesi racionalizacije. Postavljanjem tog pitanja, Weber je naročito htio proučiti Marxovu tezu prema kojoj je područje ekonomije baza za nadgradnju ostalim područjima. U tom je pogledu, Weber našao nedostatak u Marxovoj tezi: prema njemu, procesi racionalizacije mogu se odvijati u svakom području, neovisni o drugim područjima, i u različitim brzinama. "Racionalni" oblik donošenja zakona, na primjer, nije nastao u onim zemljama u kojim je već postojao moderni koncept kapitalizma. Nasuprot tome, nastao je u antičkom Rimu gdje je i dosegao visoko racionalni oblik. Oblik donošenja zakona tada su preuzele katoličke države južne Europe, puno prije nego što je industrijalizacija pogodila te prostore, a ne Engleska, država u kojoj se industrijalizacija pojavila prva. Također, prve su se humanističke "racionalne" filozofije pojavile u Francuskoj, s pojavom prosvjetiteljstva, a ne u Engleskoj ili Nizozemskoj gdje je ekonomski "racionalizam" dosegao vrhunac. Nadalje, nakon uspoređivanja silne ekonomske aktivnosti Firence u 14. i 15. stoljeću s ekonomskom zaostalosti Pennsylvanije u 18. st., Weber je zaključio da sâm moderni kapitalizam nije mogao stvoriti "ekonomsku etiku" ([1930] 1958a, str. 74 – 77 [60 – 62], 25 [11]). Prema tome, Weber je počeo sumnjati u sve teorije koje su napredak "racionalnosti" shvaćale kao jednolinijski evolucijski proces koji se u svim društvenim sferama odvija jednakom jačinom. Tada je počeo proučavati načine na koje se djelovanje racionalizira u određenim arenama.

¹⁰ "Arene", "područja" i "sfere" ovdje su sinonimi (*Lebensbereiche, Lebenssphaere*). Suvremeni sociolozi pojmom sfere života često označavaju "institucionalizirane društvene poretke".

Cilj je ovih uvodnih napomena, o općenitim karakteristikama tipova racionalnosti i procesa racionalizacije koje je Max Weber uveo, bio ponuditi labav okvir unutar kojih se ti pojmovi mogu definirati i unutar kojih se mogu istražiti njihove međusobne veze. Sam Weber, naročito u svojim kasnijim djelima, u više navrata podsjeća čitatelje da obrate pažnju na njegovo mnogobrojno korištenje pojma "racionalnosti" i "racionalizacije" ([1946] 1958f, str. 293 [266]; 1968, str. 998 [576]; [1930] 1958a, str. 26 [11 – 12], 77 – 78 [62]).

II. Tipovi racionalnosti Maxa Webera: praktična, teorijska, supstantivna i formalna

Istražujući tipove racionalnosti, ovaj odlomak teži prikazati polimorfnu karakteristiku "racionalnosti" u Weberovu opusu. Weberova će se teza, da posve različite strukture djelovanja i načina života mogu biti "racionalne", naglašavati u više navrata.

Praktična racionalnost

Weber određuje svaki način života koji promatra, i procjenjuje svako humanističko djelovanje u odnosu na isključivo pragmatične i egoistične interese pojedinaca kao praktično racionalno ([1930] 1958a, str. 77 [62]). Umjesto da nagovještuje strukture djelovanja koje, na primjer, aktivno manipuliraju date rutine svakodnevnog života u korist potpunog sustava vrijednosti, praktično racionalni način života prihvaća date stvarnosti i traži najbolji način suočavanja s problemom koji one predstavljaju. Svakodnevni interesi su, u smislu pragmatičnog djelovanja, u uzlaznoj putanji, i željeni se ciljevi dosežu opreznim procjenama i odabirom najprimjerenijih sredstava ([1946] 1958f, str. 293 [266]). Stoga taj tip racionalnosti postoji kao manifestacija čovjekove mogućnosti za ciljno-racionalno djelovanje.

Gdje god su veze s primitivnom magijom oštećene javlja se "mogućnost i raspolaganje" ljudi strukturama praktično racionalnog djelovanja, bez obzira jesu li tijekom godina nastale u religioznim ili u posve svjetovnim epohama ([1930] 1958a, str. 26 [12]). Prema Weberu, varijacije u pravilnostima praktične racionalnosti nastaju zbog razlika u složenosti sredstava koje su dostupne da bi se savladali svakodnevni problemi ([1946] 1958f, str. 284 [256]; 1968, str. 30 [15]) i zbog mjere u kojoj religiozne doktrine jačaju određene praktične strukture djelovanja stavljanjem "psiholoških premija" na njih (1951, str. 247 [533]; 1968, str. 551 [334]; vidi ispod, odlomak III). Kao rezultat njihovih karakterističnih aktivnosti, svi građanski slojevi, naročito obrtnici i trgovci, pokazuju tendenciju k organizaciji svoga života na praktično racionalni način, vodeći se vlastitim interesima ([1946] 1958f, str. 249 [251], 284 [256]). Ovakav način života karakterizira svakodnevna djelovanja "ljudi koji koriste *Liberum arbitrium* (slobodnu volju) poput Talijana i Francuza" ([1930] 1958a, str. 77 [62]).

Pragmatična i humanistička predispozicija praktično racionalnog djelovanja nagovještuje podređenost pojedinaca datim stvarnostima, i prateću sklonost protivljenju

svih orijentacija koje su temeljene na glavnim svakodnevnim rutinama. Takve osobe često ne vjeruju ne samo onima koji teže za nepraktičnim vrijednostima “onoga s druge strane”, bilo da su to religijski ili svjetovni idealisti, nego ni onim intelektualnim slojevima koji vjeruju u apstraktnu teorijsku racionalnost.

Teorijska racionalnost

Ovaj tip racionalnosti uključuje svjesno sagledavanje stvarnosti, ne djelovanjem već izvođenjem preciznih apstraktnih pojmova. S obzirom da u ovom tipu racionalnosti prevladava kognitivni sukob s iskustvom pojedinca, procesi poput logičke dedukcije i indukcije, pripisivanja osiguranja i oblikovanja simboličkih “značenja” tipični su procesi za teorijsku racionalnost. Općenito, svi kognitivni procesi, u svim svojim aktivnim oblicima, obilježavaju teorijsku racionalnost ([1946] 1958f, str. 293 [256 – 266]).¹¹

Weber je otkrio mnogo sustavnih mislilaca koji su primjenjivali ovaj tip racionalnosti. U ranoj fazi povijesti, čarobnjaci i ritualni svećenici tražili su apstraktna sredstva kojima bi ukrotili prirodne i natprirodne događaje. S pojavom religija koje nude etičko spasenje, etički svećenici, redovnici i teolozi počeli su racionalizirati vrijednosti nađene u doktrinama u nepromjenjive unutarnje plejade vrijednosti ili u poglede na svijet (*Weltbilder*), koji su nudili opsežna objašnjenja nastavka patnje. Različiti su filozofi razmišljali o prirodi i društvu i iznova prerađivali konceptualne sustave koji bi mogli “objasniti” njihovo djelovanje. Teorijske procese racionalizacije provode i suci koji tumače početni pogled na svijet političkih sustava, kao i učenici teorijskih revolucionara, kao što su oni koji iznova prerađuju doktrinu Karla Marxa. Sustavni znanstvenici su i oni mislioci koji su se posvetili istraživanju Weberovih teorijskih procesa racionalizacije, nakon njegove smrti, a koji nisu bili obdareni revolucijskom nadom ili religijskom strasti. S obzirom da teorijsko razmišljanje uvijek traži međuodnose i opsežna “holistička” objašnjenja, ono je antagonistički povezano s rascjepkanim karakterom magije.

Za razliku od prilagodljive praktične racionalnosti kojoj podlogu nudi ciljno-racionalno djelovanje, teorijskim procesima racionalizacije podlogu i zamah nudi prirodna “metafizička potreba” i “neukrotiva potraga” mislilaca kako premašiti date rutine i kako dopuniti svakodnevni život dosljednim “značenjem” ([1946] 1958f, str. 279 – 281 [251 – 254]; 1968, str. 505 – 506 [307 – 308]). Te osobe su motivirane potragom odgovora na pitanje koje je temelj cijele metafizike: “Ako bi svijet kao cjelina, i naročito život, imali značenje, kakvo bi to značenje moglo biti, i kakav bi to svijet trebao biti da bi mu odgovarao?” (1968, str. 451 [275]). Ova zagonetka, bez obzira pokušava li se na nju odgovoriti religioznom ili filozofskim načinom, imala je značajnu ulogu u pokušajima intelektualaca da prekinu svakodnevne rutine i da svijet shvate kao “osmišljeni” kozmos. U teorijskim procesima racionalizacije 20. stoljeća, to je pitanje bilo postavljano samo u ograničenim oblicima.

¹¹ Weber ovaj tip racionalnosti također naziva i “intelektualnom racionalnosti”.

Weber je uvjeren da teorijski sukob sa stvarnošću može reagirati na akciju mislilaca i tako uvesti nove pravilnosti djelovanja, no reakcija se uvijek ne pojavljuje. Na primjer, izmjene matematičkih jednadžbi modernih znanstvenika jedva ostavljaju utisak na njihove svakodnevne rutine. S druge strane, racionalna dedukcija čarobnjaka da zle, metafizičke moći leže unutar ili iza drveća, kamenja i drugih prirodnih predmeta, zahtijevala je nove metode interakcije s nadnaravnim svijetom kako za sebe, tako i (s obzirom na sociološke čimbenike koji pune čarobnjakove misli) za cijelo društvo (1968, str. 399 – 403 [245 – 248]). Na primjer, kad je nastala ideja da svaki čovjek ima dušu, pojavili su se pogrebni rituali u kojima su se mrtvi pokopavali zajedno s posmrtnim darovima (1968, str. 404 – 405 [248]).

Kada su se moćni bogovi uzdigli kao funkcionalna bića koja su sposobna zaštititi čovjeka od zla, ali to ne čine, ljudi su opet počeli logično razmišljati kako bi se suočili s neprilicnim apstraktnim razmišljanjem i došli su do zaključka da su bogovi egoistična bića i da se njihova srdžba može smiriti jedino preklinjanjem i moljenjem (1968, str. 432 [264], 424 [258]). Ovi "racionalni" zaključci na više su načina imali utjecaj na društveno djelovanje. Možda je najvažnije djelovanje, potreba da se smire bogovi, dovelo do nastanka novog sloja religioznih ljudi koji su vodili mise, svećenika. Svećenici su opet pokušali teorijski racionalizirati pojmove metafizičkog svijeta. Kao rezultat, različite metode moljenja i preklinjanja organizirane su u različite oblike vjerovanja, uključujući molitvu, davanje počasti, pokoru i umjerenost. Svećenici su također obilježili "dobro ponašanje" kao ponašanje koje bogovi hvale, a vjernici su naučili kako ponašanjem u skladu s očekivanjem bogova mogu dobiti uslugu. S obzirom na plejadu socioloških čimbenika, ovi načini međudjelovanja s epofenomenalnom sferom postali su dominantni u cijelom društvu (1968, str. 423 [258]).

U kasnijoj fazi procesa religijske racionalizacije, kao rezultat teorijske racionalizacije pojmova natprirodnog svijeta nastali su svjetonazori. Ovi pogledi na svemir i čovjekovo mjesto u njemu nastali su kako bi ponudili objašnjenje o čovjekovom stalnom bijegu i osjećaju nepravde. U daljnjim kognitivnim procesima racionalizacije, religijski mislioci su, u nadi smanjenja strukture djelovanja koja bi osigurala stanje milosti kod vjernika, pokušali naći način kako reorganizirati i sistematizirati religijske vrijednosti, koje se nalaze u svjetonazorima, u nepromjenjive unutarnje doktrine. Prema Weberu, same religijske doktrine (poput indijskog vjerovanja u karmu, kalvinističkog vjerovanja u predodređenost i luteranskog opravdanja kroz vjeru) mogle bi, u neku ruku, imati utjecaj na praktični način života. Takvo razmišljanje nastalo je zbog prihvatljivosti objašnjenja o neprekinutoj patnji koje te doktrine nude svojim vjernicima ([1946] 1958f, str. 268 [258 – 259]; [1946] 1958d, str. 324 [537]; 1968, str. 424 [259]; Tenbruck 1975, str. 683 – 685).

Iako teorijska racionalizacija savladava svjetove razmišljanjem, ona ima potencijal *indirektno* uvesti nove načine djelovanja. Zaista, Weber tvrdi da su apstraktni procesi racionalizacije, koje su provodili mislioci, imali ključnu ulogu u procesima de-magifika-

cije koji karakteriziraju prijelaz iz srednjovjekovnog katoličanstva u kalvinizam ([1946] 1958d, str. 350 – 351 [567], 357 [571]; [1930] 1958a, str. 102 [92]).

Supstantivna racionalnost

Poput praktične racionalnosti, a suprotno teorijskoj racionalnosti, supstantivna racionalnost *direktno* uvodi nove načine djelovanja. Ona to radi, ne na temelju ciljno-racionalnih procjena odgovora na probleme već na temelju prošlih, sadašnjih i potencijalnih "vrijednosnih pretpostavki" (1968, str. 85 – 86 [44 – 45]). Vrijednosna se pretpostavka ne odnosi samo na jednu vrijednost, poput pozitivne procjene bogatstva ili izvršenja dužnosti, već na skupinu vrijednosti koje se razlikuju po opsežnosti, unutarnjoj dosljednosti i sadržaju. Prema tome, ovaj tip racionalnosti postoji kao manifestacija čovjekove prirodene mogućnosti da vrijednosno-racionalno djeluje.

Supstantivna se racionalnost može ograničiti, organiziranjem samo razgraničene sfere života i ostavljanjem ostalih sfera netaknutima. Prijateljstvo, na primjer, kada uključuje vrijednosti poput odanosti, sućuti i obostrane pomoći, čini supstantivnu racionalnost. Komunizam, feudalizam, hedonizam, egalitarizam, kalvinizam, socijalizam, budizam, hinduizam i renesansni pogled na život, ništa manje od svih ostalih estetskih pojmova "prekrasnoga", također su primjeri supstantivne racionalnosti, koliko god se razlikovali u mogućnosti da započnu djelovanje ili u svom vrijednosnom sadržaju. (1968, str. 44 – 45 [85]).

U svim slučajevima, supstantivna racionalnost smatra se "dokazanim kanonikom", tj. jedinstvenim "standardom" prema kojem se beskrajni empirijski događaji stvarnosti mogu izabrati, izmjeriti i prosuditi ([1946] 1958f, str. 294 [266]). S obzirom da gledišta vrijednosnih pretpostavki općenito mogu biti beskonačna, djelovanja također mogu biti organizirana u beskrajne strukture i u beskrajne načine života. Male grupe, organizacije, institucije, političke stranke, kulture i civilizacije su, u svakoj sferi života, organizirane na temelju posebnih vrijednosnih pretpostavki, iako ih sudionici često ne mogu identificirati i iako mogu biti tako strane vrijednostima sociologa da oni ne mogu zamisliti situacije u kojima su te vrijednosne pretpostavke valjane.

Beskrajnost mogućih vrijednosnih pretpostavki ukazuje na glavnu karakteristiku Weberova pojma supstantivne racionalnosti: njezin radikalni pogled. Prema Weberu, supstantivna racionalnost i procesi racionalizacije temeljeni na radikalnom pogledu uvijek postoje u odnosu na krajnje poglede ili "smjernice" ([1930] 1958a, str. 26 [11 – 12]): svako gledište implicira oblik vrijednosti koji određuje smjernicu proizlazećeg procesa racionalizacije. Stoga nijedna grupa "racionalnih" vrijednosti ne postoji kao grupa trajnih "standarda" za "racionalno" i procese racionalizacije. Umjesto toga prevladava radikalni pogled u kojemu postojanje procesa racionalizacije ovisi o pretpostavljenim ili iskazanim, nesvjesnim ili svjesnim sklonostima pojedinaca za određenim krajnjim vrijednostima i o sistematizaciji njegovog ili njezinog djelovanja kojim bi se

prilagodili tim vrijednostima. Te vrijednosti "racionalnost" stječu samim tim što spadaju pod vrijednosne pretpostavke. Također, "iracionalnost" nije nepromjenjiva i unutar-nja "iracionalnost" već ona nastaje kao rezultat idealno-tipske kompatibilnosti jedne krajnje plejade vrijednosti s drugom:

Nešto nije "iracionalno" samo po sebi, već postaje iracionalno kada se na njega gleda s "racionalnog" gledišta. Svaka religiozna osoba je "iracionalna" svakoj nereligioznoj osobi i svaki hedonist gleda na asketski način života kao "iracionalnost", iako se, ako se mjeri u odnosu na *njegove* krajnje vrijednosti, odvija proces "racionalizacije". Ovaj esej, ako pridonosi čemu, onda je to želji da otkrije višestrukost pojma – "racionalnost" – koji se samo smatra jednostavnim [(1930) 1958a, str. 53, br. 9 (35, br. 1)]; vlastiti prijevod, istaknuto kao i u originalu.¹²

Barem jedno gledište ukorijenjeno u vrijednosnoj pretpostavci postoji u svakoj sferi života. "Racionalnost" i potencijalni procesi racionalizacije unutar određene sfere života odnose se na vrijednosne pretpostavke. Sfere života, na neki način, brane svoje vrijednosne pretpostavke opisujući ih kao "racionalne" dok vrijednosne pretpostavke ostalih sfera označavaju kao "iracionalne". S gledišta učinkovitosti i produktivnosti ekonomske sfere, na primjer, svi monopoli koji ograničavaju širenje slobodne trgovine smatrani su "iracionalnima", kao što je slučaj i s kapitalizmom u kojem su monopoli još izraženiji, prema gledištu vrijednosti feudalizma ([1946] 1958f, str. 301 [275]). Također, prema gledištu religija i crkvenih redova, izračuni kapitalizma i interesi političara smatraju se "iracionalnim" vrijednostima; suprotan stav je također istinit ([1946] 1958d, str. 348 – 349 [561 – 562], 331 – 340 [544 – 554]). Slično tome, modernom intelektualcu koji vjeruje samo znanosti i empirijskom znanju, čovjekovo oslanjanje na vjeru spada u "iracionalne" vrijednosti ([1946] 1958d, str. 353 [566]; [1946] 1958f, str. 281 [253]).

Racionalna gledišta mogu se razlikovati i unutar iste sfere. Unutar sfere religije, na primjer, postoji mnoštvo krajnjih vrijednosnih gledišta i svjetonazora koji se suprotstavljaju, svako od njih tvrdeći da je "racionalno" gledište. Kako je hinduistički društveni sustav neshvatljiv budistima koji pokušavaju postići nirvanu provodeći život u kontemplaciji, tako je hindusima neshvatljiv asketski način života ([1946] 1958d, str. 338 [551 – 552]). S druge strane, ljudima koji žive asketskim načinom života je teško shvatiti putove koji vode spasenju ovih Istočnjačkih religija ([1946] 1958d, str. 352 – 356 [565 – 570]), kao i proučavanje klasične literature u konfucijanizmu (1951, str. 226 – 249 [512 – 536]). Slično je sa sferom etike u kojoj predlagači etike uvjerenja (*Gesinnungsethik*) tvrde da sljedbenici etike odgovornosti zapravo podržavaju "iracionalno" gledište. Oni koji podržavaju univerzalne vrijednosti isto tvrde i za pristaše partikularističkih vrijednosti. Suprotne tvrdnje su također moguće.

¹² Ova fusnota pridodana je Weberovoj preradi *Protestantske etike i duha kapitalizma* iz 1920.g.

Istraživači tipova racionalnosti gotovo su potpuno zanemarili ovaj važan aspekt racionalnosti i to zbog toga što su se više fokusirali na knjigu *Protestantska etika i duh kapitalizma* dok su se trebali više baviti knjigom "Religijsko odbacivanje svijeta" u kojoj se Weber puno više bavio tom temom¹³. Zanemarivanje je nastalo, s jedne strane, kao rezultat zajedničke tendencije da se višedimenzionalnost procesa racionalizacije reducira na jednu dimenziju (npr. birokratizacija), a s druge strane, kao rezultat neuspjeha istraživača da, kao što to Weber čini, razdvoje osobne vrijednosti i pokuša da znanstveno definiraju povijesnu podlogu, društvene pretpostavke i važne posljedice društvenih fenomena. Na primjer, Herbert Marcuse (1972, str. 133 – 151) tvrdi da je Weber formalnu racionalnost kapitalizma poistovjetio sa samom racionalnosti i da je ekonomski sustav koji je podržavao u svojim znanstvenim djelima u skladu s Hegelovim pojmom Razuma. Suprotno tome, Weberovo istraživanje "racionalnosti" i procesa racionalizacije ne daje naslutiti ništa o njegovoj želji da podrži ili njihovo proširenje ili ograničenje.

Weberovo radikalno gledište, njegov pojam supstantivne racionalnosti i njegova *verstehende* sociologija kao cjelina vrte se oko uvjerenja da se vrijednosti ne mogu dokazati znanstvenim metodama ([1946] 1958e, str. 150 – 151 [607]; 1949, str. 52 – 55 [149 – 152], 58 [154 – 155], 60 [157]) već u suvremenim sferama ostaju domene u kojima se pojedinac suprotstavlja "vlastitim demonima". U cijelom Weberovom sociološkom opusu ostaje uvjerenje da čak ni najpreciznija "tehnički ispravna" racionalizacija unutar, na primjer, ekonomske sfere, ne može biti legitimna i "valjana" kao "proces" na razini vrijednosti. S druge strane, znanost također ne može dokazati da su vrijednosti budističkog svećenika ili vrijednosti molitve na Maslinskoj gori "superiornije" bilo kojoj drugoj vrijednosti (1949, str. 38 [530]; [1946] 1958e, str. 148 [604]).

Formalne racionalnosti stoje u direktnom antagonizmu protiv mnogih supstantivnih racionalnosti. Periodičan sukob ovih oblika racionalnosti ima veliku ulogu u razvijanju procesa racionalizacije na Zapadu.

Formalna racionalnost

Za razliku od međucivilizacijskog karaktera praktične, teorijske i supstantivne racionalnosti koje premašuju epohe, formalna se racionalnost općenito¹⁴ odnosi na sfere života i sustave dominacije koje su posebne i ocrtane granice postigle industrijalizacijom: posebno ekonomska, pravna i znanstvena sfera te birokracija kao oblik dominacije. Dok praktična racionalnost pokazuje raspršenu tendenciju procjenjivanja i rješavanja svakodnevnih problema uz pomoć ciljno-racionalnog oblika djelovanja

¹³ Ovaj esej suočava čitatelja s ogromnom količinom primjera u kojima Weber sam sebe stavlja u položaj idealnog "subjekta" i promatra svemir i svijet s gledišta tog subjekta.

¹⁴ Najveća iznimka raspravlja se u daljnjem tekstu, u odlomku o formalnoj racionalnosti u religijskoj sferi. Rimsko pravo je također iznimka.

uz nagovještaj pragmatičnog interesa, formalna racionalnost također primjenjuje ciljno-racionalni oblik djelovanja, ali uz nagovještaj univerzalno primijenjenih pravila, zakona i odredbi.

S obzirom da u ovom tipu racionalnosti vlada procjena u odnosu na apstraktna pravila, odluke se donose "bez obzira na ljude". Djelovanje u skladu s formalnim pravilima i zakonima ekvivalentno je odbijanju svake samovolje: ovdje su univerzalizam i procjena u odnosu na odredbe u suprotnosti s odlukama koje se donose s obzirom na kvalitete uključenih pojedinaca. Zasebne osobnosti (čak i karizmatične) koje su rezultat razlika u statusu pojedinaca ovdje nemaju nikakvu ulogu jer su svi pojedinci podređeni procedurama formalne racionalizacije. Osobni oprost ili usluga lorda (*lord of a manor*) ili plemića, na primjer, posve su nepoznati "duhu" birokracije (1968, str. 979 [565], 244 [141], 225 [129]).

Weber birokraciju pripisuje formalnoj racionalnosti jer u njoj dominira djelovanje orijentirano prema općim pravilima i statutima, kao i izbor najpogodnijih sredstava potrebnih za daljnje poštivanje istih. Tehnički gledano, "najracionalniji" tip dominacije možemo naći u birokraciji i to stoga što je njezin cilj procijeniti najučinkovitija sredstva za rješavanje problema, organizirajući ih pod univerzalna i apstraktna pravila (1968, str. 975 [562], 226 [130]; [1946], 1958f, str. 295 [267]).¹⁵

Pravna formalna racionalnost postoji kada školovani pravници izvršavaju zakone koji se odnose na sve građane i to na način da se "... samo nedvosmislene opće karakteristike slučaja uzimaju u obzir kao posve procesualni i pravni čimbenici" (1968, str. 656 – 657 [396]; prijevod promijenjen). Ovaj oblik pravne procedure suprotstavlja se pravnoj supstantivnoj racionalnosti, gdje se odluke donose u odnosu na pretpostavku krajnje pravde. Slično, u ekonomskoj sferi, opseg formalne racionalnosti povećava se sve dok se tehnički ne izvrše svi oblici procjene unutar "zakona trgovine", bez obzira na njihov učinak na pojedinca ili mjeru u kojoj oni krše etičku supstantivnu racionalnost (1968, str. 85 [44 – 45]).

Za razliku od formulacije hipoteza koje pripadaju teorijskoj racionalnosti, eksperimentalne znanstvene procedure, prema Weberu, pripadaju formalnoj racionalnosti. Ovdje se procjene provode u odnosu na opća pravila eksperimentiranja. Ovdje se pravila provode na sofisticiraniji način od pravila u birokraciji kao obliku dominacije, ili u ekonomskoj ili pravnoj sferi: stroga empirijska promatranja, kvantifikacija i sustavno mjerenje ovdje dosižu vrhunac metodičke kontrole, naročito u laboratoriju. Kao i u ostalim sferama života, provedba ciljno-racionalnih procjena odvija se "bez obzira na

¹⁵ Weber ne poriče činjenicu da "crvena vrpca" može umanjiti učinkovitost birokracije. Njegova rasprava o ideal-tipskim karakteristikama ove vrste dominacije je izričito orijentirana prema usporedbi s patrijarhalnim i feudalnim društvima te društvima baštinjenima po ocu, od kojih se nijedno ne može mjeriti s učinkovitošću, zavisnošću itd. birokracije. Nadalje, unatoč njihovom nejednakom djelovanju, Weber vjeruje da industrijska društva ne mogu funkcionirati bez takvog oblika uređenja, niti ga mogu zamijeniti. Svaka nada da se to može dogoditi je, prema njemu, samo iluzija (1968, str. 223 [128], 988 [570]).

pojedince". Procjena orijentirana na pravila odvija se i u sferi religije, iako samo u nekoliko slučajeva. Weber je formalnu racionalnost u religiji opisao kao djelovanje "prema planu" (*Planmäßigkeit*): metodičke tehnike, poput kontemplacije i joge, izvode se u skladu s određenim procedurama ([1946] 1958f, str. 293 – 294 [266]).

III. Usporedba i suprotnost tipova racionalnosti

U ovom ćemo se poglavlju baviti usporedbom i suprotnostima formalne, supstantivne, teorijske i praktične racionalnosti. To možemo postići u kontekstu ispitivanja gledišta karakterističnih za četiri tipa racionalnosti, odnosa između tipova racionalnosti i društvenih djelovanja te načina na koji različiti tipovi racionalnosti uvode pravilnosti i oblike djelovanja, kao i, u nekim slučajevima, načine života. Jednom kad raspravimo tu temu, moći ćemo prići analitičkoj raspravi o različitim procesima racionalizacije koje je Weber uveo.

Zajednički aspekti četiriju tipova racionalnosti

Koliko god se razlikuju u sadržaju, umni procesi koji svjesno nastoje savladati stvarnost zajednički su svim tipovima racionalnosti. Bez obzira jesu li im glavne karakteristike ciljno-racionalna procjena, podređenost raspršenih stvarnosti vrijednostima ili apstraktni procesi mišljenja; bez obzira odvijaju li se u odnosu na interese, formalna pravila i zakone, vrijednosti ili teorijske probleme, svi se ovi procesi, prema Weberu, sistematično suprotstavljaju konkretnim nastancima, nepovezanim događajima i isprekidanim zbivanjima unutar društvene stvarnosti. U svladavanju stvarnosti, njihov je zajednički cilj isključiti partikularizirana gledišta organizirajući ih u shvatljive i "značajne" pravilnosti.¹⁶

Weber je istraživao umne procese s obzirom na mjeru u kojoj se oni mogu pretvoriti u oblike društvenog djelovanja. U nekim slučajevima, kao što je u praktičnoj racionalnosti, pravilnosti djelovanja toliko prate procjenu vlastitih interesa da je sam umni proces jedva vidljiv. Teorijska racionalnost, s druge strane, ilustrira suprotnu krajnost: ovdje kognitivni procesi ne vode oblicima djelovanja, iako možda čak i vode indirektno. Općenito, postoji uska veza između umnih procesa i društvenih djelovanja iz formalnih i supstantivnih racionalnosti (vidi tablicu 1).

Prema Weberu, plejade povijesnih i društvenih čimbenika određuju je li određeni tip racionalnosti izražen samim umnim procesom ili djelovanjem koje je utemeljeno kao sociokulturni proces i to na razini grupe, organizacije, društva ili civilizacije u cjelini. Ovaj zajednički potencijal četiriju tipova racionalnosti da savladaju stvarnost postoji kao kamen temeljac u Weberovoj analizi razvoja različitih procesa racionalizacije u različitim civilizacijama.

¹⁶ Iako svjesno, sistematično svladavanje stvarnosti, prema Weberu, nije jedino sredstvo koje stvara pravilnosti (vidi 1968, str. 33 –38 [17 –20]).

Tipovi djelovanja, racionalnosti i legitimni društveni poredci

Kao svjesne pravilnosti djelovanja čiji je cilj ovladati stvarnošću, praktični i formalni tipovi racionalnosti temelje se na čovjekovoj mogućnosti za ciljno-racionalno djelovanje; supstantivna racionalnost proizlazi iz vrijednosno-racionalnog djelovanja. Iako je teorijska racionalnost, s druge strane, ukorijenjena u apstraktnim kognitivnim procesima a ne djelovanju, racionalno djelovanje (čak i oblici racionalnog djelovanja) može indirektno proizlaziti iz teorijskog racionalnog mišljenja (vidi tablicu 2).

Supstantivni, formalni i teorijski tipovi racionalnosti, u Weberovoj mapi, ne ostaju samo bezoblične sociokulturne pravilnosti djelovanja. Umjesto toga, s obzirom na date sociološke i povijesne čimbenike, oni su institucionalizirani u normativne pravilnosti djelovanja unutar "legitimnih društvenih poredaka":¹⁷ organizacije¹⁸, tradicionalni (patrijarhalna, feudalna i društva baštinjena po ocu) i racionalno-legalni (birokracije) oblici dominacije, tipovi ekonomskih sustava, etičke doktrine, klase i slojevi. Raspršeni karakter praktične racionalnosti koji teži riješiti svakodnevne probleme općenito se ograničava na domenu ustaljenih, svakodnevnih, pragmatičnih poteškoća.

TABLICA 1
SVJESNO SVLADAVANJE FRAGMENTIRANIH STVARNOSTI KROZ PRAVILNOSTI
DJELOVANJA

Tip racionalnosti	Umni procesi	Odnos prema djelovanju	Odnos prema umnim procesima
Teorijska	Različiti apstraktni procesi	Indirektan	Vrijednosti ili čisto teorijski problemi
Praktična	Ciljno-racionalna procjena	Direktan	Interesi
Formalna	Ciljno-racionalna procjena	Direktan	Norme, zakoni, pravila
Supstantivna	Stvarnost podređena vrijednostima	Direktan	Vrijednosti

¹⁷ Weber ovdje ne tvrdi kako određeni društveni redovi imaju apsolutnu legitimnost, a drugi nemaju, već želi naglasiti kako postoje razni razlozi zbog kojih pojedinci *prispisuju* legitimnost društvenih redova ili *jamče* njihovu legitimnost (1968, str. 33, br. 20). Njegovo korištenje pojma "društveni red" (*Ordnung*) i "legitimni društveni red" (*legitime Ordnung*) je vrlo teško pratiti u knjizi *Privreda i društvo* jer se ti pojmovi različito prevode kao "društveni red" ili "norma".

¹⁸ "Organizacija" (*Verband*) je opći pojam kojim Weber označuje poduzeće (*Betrieb*) i dobrovoljno udruženje (*Verein*), kao i obveznu političku i religijsku instituciju (*Anstalt*) (1968, str. 48 – 56 [26 – 30]). Moramo imati na umu da su, prema Weberu, ove organizacije, kao i legitimni društveni redovi, rezultat zajedničkog djelovanja pojedinaca iz predstavljenih grupa.

TABLICA 2
ANTROPOLOŠKE KARAKTERISTIKE POJEDINACA I SVJESNI OBRASCI RACIONALNOG DJELOVANJA

Tip društvenog djelovanja	Umni procesi	Tipovi racionalnosti	Svjesni obrasci racionalnog djelovanja
Ne-racionalno			
Tradicionalan.....	Ne-racionalni	...	Ne
Afektivan	Ne-racionalni	...	Ne
Racionalno			
Vrijednosno orijentiran	Stvarnost podređena vrijednostima	Supstantivna	Da
Ciljno-racionalno orijentiran	Ciljno-racionalna procjena	Formalna, praktična	Da
*.....	Različiti aspraktni procesi	Teorijska	Da

* Racionalno djelovanje se može postići indirektno

Jasne "biračke sklonosti" (Howe, 1978) postoje među određenim legitimnim društvenim redovima i određenim tipovima djelovanja. Kada proroci, svećenici i teolozi preoblikuju supstantivne racionalnosti u doktrine i kada se one institucionaliziraju u organizacije poput crkve, sekte ili hijerokracije, vjernici se *obično* osjećaju obvezni podržavati tu "etičku supstantivnu racionalnost" iz vrijednosno-racionalnih razloga. Međutim, to nije uvijek slučaj. Prema Weberu, mnogi ljudi ne posjeduju "religijske kvalifikacije" prema kojima bi oblikovali svoje djelovanje u odnosu na plejadu vrijednosti. Stoga oni ne vjeruju da su vrijednosti apsolutni etički principi već smjernice za djelovanje kojih se pojedinci mogu pridržavati ili koje mogu odbaciti na temelju trenutačnih zahtjeva. U tom slučaju, etička supstantivna racionalnost podržava se jedino ciljno-racionalnim djelovanjem. Druge osobe (koje ne predstavljaju članove crkve ili sekte) gledaju na institucionaliziranu etičku supstantivnu racionalnost u odnosu na vlastite interese i ništa više. Tu mogućnost najbolje ilustriraju ciljno-racionalni motivi poslovnog čovjeka koji se pridružio kalvinističkoj sekti kako bi stekao reputaciju poštenog čovjeka i time osigurao trgovinu sekte i ostalih članova zajednice ([1946] 1958c, str. 305 – 308 [210 – 213]). U ovom slučaju, ljudi ne vjeruju u racionalnu vrijednost supstantivnih oblika djelovanja. Umjesto toga oni postoje kao ciljno-racionalna sredstva koja pomažu u vođenju uspješnog posla (1968, str. 26 [13], 85 – 86 [45]).

U drugim slučajevima, biračke sklonosti među legitimnim društvenim poredcima koji institucionaliziraju tipove racionalnosti i tipove društvenih djelovanja jasno postoje samo onda kada se ti društveni redovi istraže u odnosu na plejadu vrijednosti određene epohe. Birokracija se, kao legitimni društveni poredak kojeg karakteriziraju formalne apstraktne odredbe, održava iz različitih razloga. Pruske građanske sluge 19. st. učinkovito su obavljale svoje dužnosti i svoj bi radni dan počinjale u točno osam sati jer su vjerovala u plejadu vrijednosti: prema "birokratskoj etici" dužnost je zahtijevala zavisnost, preciznost, učinkovitost, točnost, disciplinu, stabilnost i pouzdanost. U ovom izvanrednom slučaju, bezlična¹⁹ supstantivna racionalnost postala je prikladnim sredstvom postizanja formalnih racionalnih oblika djelovanja (1968, str. 26 [13], 85 – 86 [45]). U drugim društvima i drugim razdobljima, dužnosti se isto tako sustavno obavljaju u odnosu na univerzalna pravila jer se službenici pridržavaju običaja (tradicionalno djelovanje) ili jer su svjesni da bi neuspjeh značio dobivanje otkaza (ciljno-racionalno djelovanje) (1968, str. 31 [16]).

Slično, kapitalizam kao legitiman ekonomski red, također se održava iz raznih razloga. Weber tvrdi da se podrijetlo modernog kapitalizma ne može potpuno razumjeti bez pozivanja na vrijednosno-racionalnu orijentaciju puritanaca prema etičkoj supstantivnoj racionalnosti: vjernici koji vjeruju u discipliniran, metodički rad te nakupljanje i ulaganje novca pokazali su se učinkovitijim čimbenikom ekonomskog djelovanja od korisne orijentacije "smionih kapitalista" koji ruše veze s ekonomskim tradicionalizmom ([1930] 1958a, str. 47 – 78 [30 – 62]). U ovom neobičnom i važnom slučaju, puritanski izbor ciljno-racionalnih *sredstava* (plejada bezličnih vrijednosti) kojima bi se osigurao cilj osiguranja blagostanja (cilj koji se može postići jedino stjecanjem bogatstva) konačno je osigurao *jedan* zamah prema formalnoj racionalnoj organizaciji ekonomskih poduzeća (1968, str. 26 [13], 85 – 86 [45]).

Moderni kapitalist, s druge strane, ostaje vjeran apstraktnim zakonima tržišta iz tradicionalnih ili ciljno-racionalnih razloga, ili čak zbog vrijednosno-racionalne vjere da su ti zakoni "ispravni". On čak može, poput kalvinista, vrijednosno-racionalno vjerovati u bezličnu supstantivnu racionalnost, metodički rad, učinkovito obavljanje zadataka, zavisnost itd., kao prikladna sredstva kojima želi postići uspjeh u poslu²⁰. Također može mijenjati svoje motive za djelovanjem, iako se to, prema Weberu, ne događa

¹⁹ Ovdje razlikujem "osobnu" i "bezličnu" vrijednost. Oba tipa mogu se pojaviti kao plejade, time tvoreći supstantivnu racionalnost. Ovu razliku, o kojoj Weber, prema mojem znanju, nikada nije izričito raspravljao, izdvojio sam iz Weberova opusa. Bezlične vrijednosti, poput onih karakterističnih za "birokratsku etiku" ne uzimaju u obzir ljude kao što je slučaj s npr. vrijednosti sažaljenja, bratske ljubavi ili oprosta.

²⁰ Weber vjeruje da je u naše vrijeme zamrlo takvo uvjerenje u postojanje "duha" kapitalizma. No, njegovo zamiranje nije dovelo do slabljenja "ekonomskog racionalizma" kapitalizma: njegovo postojanje kao sveobuhvatnog "kozmosa" učinkovito prisiljava pojedince da se prilagode njegovim zahtjevima. Weberovim riječima: "Puritanci su *željeli* raditi, mi smo *prisiljeni*" (1930, str. 181 [203]; naglasak u originalu). Ili "... ideja dužnosti se uvlači u naše živote poput duha mrtvih religijskih vjerovanja" (1930, str. 182 [204]).

često. Sve ovo ne mijenja činjenicu da su formalni racionalni oblici djelovanja nužni kako bi se osigurao uspjeh poslovnih poduzeća (1975, str. 193 [133]; 1930, str. 70 – 73 [54 – 59], 55 – 56 [37]; 1968, str. 585 [353], 1186 [709]). Međutim, u pitanje se dovode ona povijesna gledišta koja moderna društva vide kao jednolinijski napredak ciljno-racionalnog ili vrijednosno-racionalnog djelovanja (193, str. 74 – 78 [60 – 62]).

Stoga, prema Weberu, legitiman društveni poredak koji institucionalizira formalnu ili supstantivnu racionalnost može dozvati različite tipove društvenog djelovanja i ostale tipove racionalnosti. Deseci primjera poput već spomenutog mogu se naći u Weberovim sociološkim djelima. Teorijska racionalnost, bez obzira je li institucionalizirana u organizacije koje se bave znanstvenim, religijskim ili svjetovno-etičkim istraživanjima, također može indirektno dovesti do različitih društvenih djelovanja.

Mogućnosti različitih tipova racionalnosti u postizanju metodičkog načina života

Unatoč njihovim zajedničkim mogućnostima svladavanja stvarnosti svjesnoga, tipovi racionalnosti suočavaju se s heterogenim stvarnostima na prepoznatljivo različite načine te pritom postižu različite stupnjeve uspješnosti pravilnosti djelovanja. Načini života bivaju ostvareni samo praktičnom i supstantivnom racionalnošću. Takvi načini života znatno se razilaze jedan od drugog u metodičnosti i kontinuitetu: samo vrijednosti, za Webera, i partikularno ujedinjena struktura vrijednosti, analitički su sposobne postići metodičko racionalni način života.²¹

Praktično racionalnom načinu života, po Weberu, nedostaje metodički karakter. Osnovan na subjektivnim interesima, ovakav način života neprestano reagira na promjenu situacije umjesto da upravlja njome, na primjer, na temelju etičkog postulata ili apstraktnog pravila. Ipak, koliko god da se pojedinac bavi jedino nespojivim poteškoćama prikazanim vanjskim faktorima na najizvediviji ciljno-racionalni način, element dosljednosti ostaje: u pravilu ovdje vlastiti interesi upravljaju djelovanjem i uspostavljaju način života utemeljen na njima.

Različite karakteristike kognitivnog procesa teorijske racionalnosti aktivno se suprotstavljaju datim stvarnostima i traže način da apstraktno manipuliraju njima. One to čine traženjem međuodnosa između diskretnih, prividno nepovezanih sfera. Ipak njihova moć u postizanju načina života ili potiskivanja praktične racionalnosti definitivno ostaje ograničena. Suvremene znanstvenikove formulacije hipoteza rijetko usmjeravaju njegove praktične orijentacije djelovanja bilo unutar ili izvan laboratorija, pa i rasuđivanja čarobnjaka, svećenika, redovnika ili teologa u pogledu podrijetla zla i patnje djeluju natrag na njihovo svakodnevno djelovanje jedino kada je protjerana "prazna" kvaliteta teoretskih procesa njihovim udruženjem s vrijednostima.

²¹ Slijedeći Webera, koristim izraze "metodički način života" i "metodički racionalni način života" sinonimno.

Formalna racionalnost je samo malo uspješnija u ublaživanju praktično racionalnog načina života od teorijske racionalnosti. Dokle god državni službenik, odvjetnik, biznismen, i znanstvenik izvršavaju zadatke tipične za njihovu profesiju, njihova orijentacija datim apstraktnim pravilima i zakonima odjeljuje ih od nasumičnog protoka fragmentiranih događaja kao i od suočavanja praktične racionalnosti sa svakodnevnim problemima. Takvi formalno racionalni obrasci općenito podbacuju, kako god okarakterizirali djelovanje takvih osoba u njihovim osobnim odnosima, u njihovim kapacitetima kao roditelji, u njihovom slobodnom vremenu ili u njihovom izboru hobija. Prema tome, otisak formalne racionalnosti ostaje ograničen, a birokrat, na primjer, može činiti dobro u praktično racionalnom ili bilo kojem drugom načinu čim napusti svoj ured. Nijedan konzistentni stav koji opsežno obuhvaća radnju i uvodi novi način života ne može se naći ovdje.

Samo djelovanje usmjereno na supstantivnu racionalnost ima potencijal uvesti metodičan način života koji podčinjava praktično racionalan način života zasnovan na interesima, formalnu racionalnu orijentaciju prema pravilima i tok stvarnih nepovezanih pojava. Takav se razvoj najefikasnije događa nakon što su vrijednosti date supstantivne racionalnosti razgraničenog značaja bile racionalizirane, kroz *teorijski* racionalizirajući proces, u internaliziranu plejadu ujedinjenih vrijednosti koje se *sveobuhvatno* odnose i određuju sve aspekte života. *Vrijednosni sadržaj* ovih supstantivnih vrijednosti, koji određuje *smjer* takvih *vrijednosno-racionalizacijskih* procesa,²² razlikuje se kroz široki sekularni i religijski spektar. Najvažnije za Webera u uvođenju metodičkog racionalnog načina života činjenica je da samo supstantivne racionalnosti postavljaju "psihološke premije" na *etička* djelovanja u svijetu.

Weber definira "etički" standard kao "... specifični tip vrijednosno-racionalnog *vjerovanja* među pojedincima koje, kao posljedica tog vjerovanja, nameće normativni element ljudskom djelovanju koji zahtijeva status »moralno dobrog« na isti način kako je djelovanje koje zahtijeva status »lijepoga« mjereno u odnosu na estetske standarde" (1968, str. 36 [19]; prijevod promijenjen, istaknuto kao i u originalu).

Ovoj potpuno formalnoj definiciji može se dati konkretna referenca od strane beskonačnog broja vrijednosno-racionalnih vjerovanja, od kojih neka (ona koja povlače za sobom orijentaciju prema vrijednosnom postulatu) uzdižu etičke standarde do statusa *etički supstantivne racionalnosti*. Kada se racionalno vjeruje u vrijednosti, etika od isključivo ovozemaljskih i sekularnih vrijednosnih postulata, poput komunizma, određena je, prema Weberu, kao etički racionalna²³, ništa više negoli etika od svih osim najprimitivnijih religija, bez obzira kažnjava li ili nagrađuje monoteistički Bog ili panteistički bogovi (1968. str. 429 [262], 518 [314], 325 [191]).

²² U ovom slučaju, budući da vrijednosti postoje kao referentne točke teorijskog racionalizirajućeg procesa, "vrijednosno-racionalizirajući" proces može se koristiti kao sinonim "teorijsko racionalizacijskog procesa".

²³ Budući da je etička racionalnost sama po sebi tip (i samo jedan tip) supstantivne racionalnosti, ispravno je nazvati je "etički supstantivna racionalnost". Kako bi se izbjegla ova nezgrapna terminologija, ja ću ipak koristiti kraći izraz "etička racionalnost".

Etička racionalnost ne uključuje jednostavno pamćenje pravila za pristojno ponašanje koje, navodno, sadrži mudrost prošlih generacija. Umjesto toga, etičko djelovanje implicira, prvo, imperativ za konformizam prema moralnom dobru koje se osjeća kao interno vezujućim ili obveznim i drugo, disjunkcija između normativno važećeg kanona koji zahtijeva etički status i empirijski dat tok fragmentirane stvarnosti. Prema Weberu, na svakodnevno djelovanje odlučujuće mogu utjecati etičke racionalnosti čak i ako nedostaju njihova "vanjska" jamstva i čak, povremeno, usprkos suprotnim socijalnim silama. Kada etička racionalnost prodire u praktično-racionalno djelovanje, Weber se referira na proizašlo djelovanje kao "praktično-etičko" (1968, str. 36 [19], 528 [321]; [1946] 1958f, str. 286 [258 – 259], 293 – 294 [266], 280 [252]; [1946] 1958d, str. 324 [537 – 538]). Od najveće važnosti za sve praktično-etičke pravilnosti djelovanja vrijednosti su koje čine odgovarajuću etičku racionalnost. Ipak te se vrijednosti razlikuju ne samo u odnosu prema sadržaju već isto tako u njihovoj opsežnosti i stupnju unutrašnje dosljednosti.

Vrijednosna racionalizacija odnosi se, prema Weberu, na teorijsku racionalizaciju supstantivne racionalnosti, bilo etičke ili ne: njezina opsežnost (opseg do kojeg one tvrde da određuju sva djelovanja) i njezina unutrašnja dosljednost poboljšane su. Unutrašnja dosljednost je racionalizirana sukladno sa stupnjem do kojeg su vrijednosti unutar date supstantivne racionalnosti, koliko god opsežna ili ograničena ona može biti, poredane i sistematizirane. Dok se racionalizacija nastavlja, te vrijednosti počinju stajati u odnosu dosljednosti ne samo jedna prema drugoj već i hijerarhijski ispod krajnje vrijednosti. U religijskoj sferi, na primjer, vrijednosna racionalizacija podrazumijeva slamanje diskretnih vrijednosti izoliranih praksi, nepovezanih magičnih ceremonija i panteon bogova, od kojih svaki zahtijeva žrtve i lojalnost i oblikovanje ovih amorfnih vrijednosti u povećavajuće, sveobuhvatne i ujedinjene svjetonazore.²⁴ Bilo da se pojavljuju kao supstantivne racionalne religijske doktrine, u potpunosti ujedinjeni svjetonazori pružaju koherentna objašnjenja svih nepravdi i patnji u obliku načela, ispravnog i krivog, koja su prihvaćena u vjeri kao "istinita".

U mjeri u kojoj vrijednosno-racionalizacijski procesi proširuju sveobuhvatnost i unutrašnju konzistenciju supstantivne racionalnosti u sekularni ili religijski pogled na svijet, koji postoji kao etički standard, i do stupnja u kojem je društveno djelovanje vrijednosno racionalno orijentirano prema toj plejadi vrijednosti. Raspršeni događaji svakodnevnog života, praktično racionalan način života orijentiran prema interesima i formalno racionalni obrazac djelovanja zamijenjeni su etičkim tvrdnjama. Prema tome, za Webera, mogućnost da će djelovanje postati supstantivno racionalno, kako bi udovoljilo datoj etici spasenja ili drugoj etički supstantivnoj racionalnosti, ovisi ne samo

²⁴ Ovo je samo jedna od iznimno zanimljivog smjera religijske racionalizacije (vidi npr., 1951, str. 226 [512]; 1952, str. 425 – 426, 1 [1–2]). Ovaj racionalizirajući proces, kojim se bavio samo djelomično Schluchter (Roth and Schluchter 1979, str. 11 – 64) i Tenbruck (1975), ne može se raspravljati ovdje. Nedavno sam ekstenzivno komentirao navedene članke u preglednom eseju (1979).

o snazi antagonističkih *interesa* nego isto tako o motivaciji vjernika i relativnoj vrijednosnoj racionalizaciji etike: što se više etika približi točki apsolutne opsežnosti i unutrašnje dosljednosti i što više vrijednosno-racionalno djelovanje prevlada, to snažnije postaju psihološke premije na djelovanjima sistematički usmjerenim prema etičkim ciljevima. Za Webera, pojedinac koji racionalno vrjednuje, metodično usmjerava svoje djelovanje prema unutrašnje dosljednim i opsežno etičko supstantivno racionalnim djelovanjima u odnosu na *etičko uvjerenje* (*Gesinnungsethik*) i racionalizira djelovanja (iznutra) u *svim* sferama života kako bi se prilagodio njezinim interno obvezujućim vrijednostima (1968, str. 424 [259], 450 – 451 [275], 578 – 579 [349 – 350]; [1946] 1958b, str. 120 – 127 [551 – 559]).

Kao odrednica smjera potencijalnog vrijednosno-racionalizacijskog procesa, sadržaj supstantivno racionalnih vrijednosti ima, po Weberu, posljedicu vođenja djelovanja prema specifičnim kanalima i njegova usmjeravanja dalje od ostalih. To se događa kada vrijednosno-racionalni proces ne uspije dosegnuti krajnju točku razvoja, iako, također kada nastane etika uvjerenja ([1946] 1958f, str. 287 [259]).

U religijskoj sferi, na primjer, taj sadržaj je posebice važan u pogledu na potencijalni utjecaj sustava vjerovanja na pragmatična djelovanja njegovih sljedbenika ([1946] 1958f, str. 289 [261]). Kada vjernici svoje religijsko djelovanje orijentiraju prema pogledu na svijet, poput onog naznačenog klasičnom budističkom doktrinom osmerostrukog puta k spasenju, praktična racionalnost kao i sve ostale djelatne orijentacije "u svijetu" radikalno su ocrnjene kao "*bemislene*" i općenito potisnute. Puno tipova "praktičnih etika" ([1946], 1958f, str. 294 [266]), u drugu ruku, katolička svjetovna etika, antički judaizam, luteranizam i hinduizam, postavili su etičke premije na praktičnu racionalnu kontrolu djelovanja, iako to nisu uspjeli na konzistentan i sveobuhvatan način. Obrasci praktično racionalnog djelovanja *stalno* su i za sve vjernike bili nagrađivani psihološkim premijama od kalvinista i katoličkih virtuoznih dogmi za redovnike. Stavljajući ogromne premije na discipliniran rad i metodične načine života, ove doktrine *opsežno sublimiraju* praktično racionalno djelovanje, bilo u samostanu ili "u svijetu", u praktično-etičko djelovanje. Umjesto potiskivanja, u praktičnu racionalnost stalno prodire etička dimenzija, procesa stjecanja uzvišenog intenziteta (1968, str. 551 [334]; 1951, str. 247 [553 – 554]). Ovi tipovi praktično racionalnih načina života, koje Weber ističe kao u posljedicama najpogubnije za modernog čovjeka (1930, str. 26 [11 – 12]), ne trebaju biti ponovno otkriveni u vrijednosnom sadržaju bilo koje druge religije etičkog spasenja povijesnog značaja (1968, str. 556 [337]; [1946] 1958f, str. 290 [263]).

Supstantivna racionalnost u sekularnoj sferi, isto tako, varira u beskonačnost po vrijednosnom sadržaju, stupnju opsežnosti i unutrašnjoj dosljednosti. Za Webera, fragmentirane pojave teoretski su racionalizirane kako bi se prilagodile sekularno vrijednosnom postulatu kada, na primjer, osobe uzvisuju ideal prijateljstva do razine etičke norme i razmišljaju o sebi kao interno vezanima za održavanje svih normi bratstva. Kada su one vrijednosno-racionalizirane, etička racionalnost može pokazati općeni-

tiju primjenjivost koja opsežnije utječe na društvenu radnju. Odbijanje tradicionalnih poveznica u renesansi i njezina vjera u moć *naturalis ratio* ([1946] 1958f, str. 293 [266]) prožeta različitim životnim sferama, kao što je i prosvjetiteljska vjera u razum i klasično liberalni kredo o pravima čovjeka i slobodi savjesti (1968, str. 1209 [725 – 726]). Slično, poštivanje egalitarizma može utjecati na svoje sljedbenike ne samo čisto političkim ili legalnim djelovanjima već, isto tako, njihovim društvenim i čak njihovim ekonomskim nastojanjima.²⁵

Takve etičke racionalnosti, bez obzira na njihove vrijednosti koje su dublje teorijski racionalizirane, postaju komponente unutar sveobuhvatnijih i unutarne dosljednijih etičkih racionalnosti. To se događa ako je, na primjer, orijentacija djelovanja prema društvenoj pravdi kao etičkog ideala vrijednosno-racionalizirana do takvog obujma da nastaje zatvoreni pogled na svijet koji implicira objašnjenje svih prošlih, sadašnjih i budućih pojava ljudske bijede. Sekularni, politički, društveni i filozofski pokreti tog totalnog stupnja sveobuhvatnosti i unutrašnje dosljednosti prototipično su procvjetali u 19. stoljeću u Europi. U marksističkom socijalizmu, na primjer, ideali bratstva, egalitarizma i društvene pravde ne ostaju više izolirani etički princip ili maglovita nada spojena u sistematično jedinstven pogled na svijet koji objašnjava prošle i sadašnje ljudske neprilike. Spomenuti ideali obećavali su, ako propisana načela budu ispravno primijenjena, buduću aboliciju svih zemaljskih poteškoća. Kao jedinstven sistem vjerovanja koji je tvrdio apsolutnu istinu, marksizam, kada se u njega vrijednosno-racionalno vjeruje, etički određuje sve sfere života "iznutra". Za Webera, moć takve sekularne etike uvjerenja za centralno racionaliziranje svih društvenih djelovanja u ime njezinih vrijednosti nije ništa manje snažna nego ona od religijske etike uvjerenja. Od kritične važnosti, u oba slučaja, prihvaćanje je etike u vjeri i *uvjerenju* u njezinu apsolutnost izvan svakog kompromisa.²⁶

Sažeto, supstantivna racionalnost jedini je tip racionalnosti koji posjeduje analitički potencijal za uspostavljanje metodičnog racionalnog načina života. Iako su teorijski i formalni tip racionalnosti sposobni indirektno ili direktno svjesno vladati realnošću, ni jedan ne uvodi konzistentne pristupe prema životu. Iako obdareni tom mogućnošću, obrasci praktično racionalnog djelovanja ostaju jednostavno reakcija na heterogene

²⁵ U izvjesnim razdobljima i u izvjesnim kulturama, kao rezultat uglavnom ekonomskih i političkih faktora, vjera u egalitarizam može se proširiti i u sferu društvenog djelovanja iz koje je tradicionalno zabranjivan, poput prava manjina i seksualnih preferencija. Zahtjevi za jednakošću skoro svih pokreta manjina u Sjedinjenim Državama, od abolicionizma do građanskih prava, ženskih i LGBT pokreta u 1960-ima i 1970-ima, ukorijenjeni su u etičku racionalnost prosvjetiteljstva i klasičnog liberalizma, poput "prirodnih prava čovjeka" i "jednakosti za sve" utjelovljenih u Ustavu SAD-a i Povelji o pravima, te tvore podršku Weberovom isticanju potencijalnog utjecaja etičke racionalnosti.

²⁶ Jasno je da je Weber smatrao marksizam sistemom vjerovanja osnovanim na vjerovanju prije nego li na znanosti (1968, str. 515 – 16 [313 – 314]). On se, ipak, nerado direktno referira na marksizam kao religiju. On preferira istaknuti da taj zatvoreni pogled na svijet prikazuje nekolicinu karakteristika općenito vezanih uz religiju, poput njezine prirode kao "ekonomske eshatološke vjere". Prema vjeri njezinih sljedbenika odnosi se kao prema "kvazi-religioznima" ili "ekvivalentnima religijskoj vjeri" (za dalje vidi, 1968, str. 486 [296], 873 – 874 [501]); Guenther Roth (1976, str. 262) iznosi isti zaključak.

stvarnosti. Tako, praktično racionalnom načinu života, okarakteriziranom ciljno-racionalnom procjenom interesa, nedostaje prizivanje metodičkog elementa kada vrijednosti, posebice one u koje se vjeruje kao etički standard, reguliraju djelovanje "iznutra". Samo supstantivna racionalnost posjeduje analitički potencijal opsežnog svladavanja ili racionaliziranja. To čini svjesnom i metodičnom organizacijom obrazaca koji su konzistentni s eksplicitnom vrijednošću plejada (vidi tablicu 3).

IV. Općenito o procesima racionalizacije i racionalizacija u modernim društvima

Za Webera, čisto analitička rasprava, poput one neposredno iznad o mogućnosti različitih tipova racionalnosti u postizanju metodičkog načina života, nema puno veze s pitanjem ostvaruje li se ta mogućnost u društvima. U bojnom polju povijesti, interesi su se sukobljavali s interesima i vrijednosti i "ideje", neovisno o jasnoći njihove formulacije ili njihove intrinzične plauzibilnosti, naprasno su prestale postojati osim ako nisu bile sigurno usidrene unutar društvene ili ekonomske matrice. Po istoj logici, bez obzira bili oni osnovani na praktičnom, teorijskom, formalnom ili supstantivnom tipu racionalnosti, racionalni procesi bili su pokrenuti kao značajni sociokulturni razvoj samo kada su snažno ukorijenjeni društveni slojevi bili njezini "nosioci".

TABLICA 3
TIPOVI RACIONALNOSTI U ODNOSU NA NAČINE ŽIVOTA

SVJESNO OVLADAVANJE STVARNOŠĆU		
Izostanak načina života	Način života	Pravilnosti djelovanja
Teorijska racionalnost	Praktična racionalnost	Nemetodičko
Formalna racionalnost	...	Nemetodičko
...	Supstantivna racionalnost	Metodičko

Procesi racionalizacije: interesi i vrijednosti

Supstantivna racionalnost najodgovornija je i za rječitost i za perspektivnu prirodu Weberove racionalizacijske teme. Ovaj tip racionalnosti spaja se s pojmom etičke supstantivne racionalnosti kako bi konstruirale središnji koncept njegove analize. Samo su etičke racionalnosti sposobne stalno potiskivati praktično racionalne pravilnosti djelovanja ili, jednako važno, intenzivirajući ih transformacijom u praktično etičko dje-

lovanje. U dodatku tome, samo etičke racionalnosti posjeduju analitičku energiju za potpuno podčinjavanje racionalizacijskih procesa. Konačno, samo etičke racionalnosti posjeduju vrijednosni sadržaj za teorijske racionalizacijske procese, pokreću ih u specifičnim smjerovima vrijednosno-racionalnih procesa i povećavaju sveobuhvatnu unutarnju dosljednost konfiguracija vrijednosti. Te plejade vrijednosti, iako za Webera uvelike manifestacija "iracionalne" povijesne, ekonomske, političke, dominacije, pa čak i geografskih sila ([1946] 1958f, str. 281 [253]), čine racionalno konzistentni pogled na svijet prema kojem pojedinci mogu orijentirati svoje djelovanje u svim sferama života. Svaki put kad ti pogledi na svijet zahtijevaju društveno i ekonomsko uporište za njihovu difuziju kroz civilizaciju, oni polažu "trase" (*Gleise*) ili granice unutar kojih se odvijaju svakodnevne svađe između ekonomskih, političkih, i ostalih *interesa*.²⁷

Svi ovi uspjesi etičke racionalnosti izvode se iz jednog postulata koji je u pozadini Weberove historijske sociologije i metodološkog pisanja, ništa manje nego i u njegovom temeljnom antropološkom pogledu na čovjeka: djelovanje se ne može razumjeti kao jednostavna prilagodba "datim" stvarnostima, bilo svakodnevna rutina ili birokratski statuti koji se jasno prikazuju u praktičnoj, teorijskoj i formalnoj racionalnosti. Isto se tako rezidualni status ne može pripisati sadržaju čovjekovog djelovanja koje se događa izvan rutine i adaptivnog ponašanja. Umjesto toga, prema Weberu, *djelovanje motivirano vrijednostima* najveća je povijesna posljedica pružanja i otpora i protuteže okolini oblikovanoj interesom.²⁸

Za Webera ni svjetovna mudrost i utilitaristički zdrav razum Albertija²⁹ nisu mogli izroditi moderni kapitalizam, niti je inicijalni impuls, za društvene, filozofske ili religijske pokrete koji su propovjedali način kako bi promijenili date stvarnosti, mogao nastati iz praktične racionalnosti ([1930] 1958a, str. 76 – 78 [61 – 62]; 56, bilješka 12 [38, bilješka 1]; 158, bilješka 16 [168, bilješka 3]); još manje bi mogla formalna racionalnost posijati sjeme za svoj vlastiti razvoj; niti bi ove pravilnosti racionalnog djelovanja bile same sposobne, Weber tvrdi, izroditi etički supstantivne racionalnosti, vrijednosno-racionalizacijske procese, svjetski pogled ili jedinstven način života: niti jedna etička radnja praćena internaliziranim standardnom, bez obzira uključuje li ograničenu etičku racionalnost poput prijateljstva ili etičko uvjerenje, ne može biti rezultat samo ciljno-racionalnog djelovanja.

Ciljno-racionalno djelovanje koje daje osnovu praktičnoj i formalnoj racionalnosti kao i vrijednosni postulati lišeni etičkih gledišta ne mogu transcendirati i dostatno organizirati svakodnevne rutine, do razine koja pruža *sveobuhvatnu i neprekidnu raci-*

²⁷ Poznata Weberova izjava o odnosu ideja i interesa mora se shvatiti u ovom kontekstu (vidi [1946] 1958f, str. 280 [252]).

²⁸ Kao i od presudnog interesa za *verstehende* sociologiju. Najvažniji cilj Weberove sociologije je učiniti pojedinca osjetljivim na vrijednosti.

²⁹ Weber u djelu *Protestantska etika i duh kapitalizma* navodi Leona Battista Albertija, kao predstavnika humanista 15. stoljeća, koji su do spoznaja o ekonomskom *ratio*-u došli proučavanjem marljivosti (lat. *industria*), no nisu mogli generirati snagu koja bi radikalno promijenila svakodnevni život (op. p.).

onalizaciju zbilje. Takav razvoj bio bi moguć samo nakon što je vrijednosno-racionalni proces ukorijenjen u etičku stvarnost doveo do barem početnog pogleda na svijet u odnosu na koji bi se, bez obzira na njegov poseban vrijednosni sadržaj, svakodnevne rutine mogle kvalitetno ocijeniti, proglasiti poželjenima i odbaciti. Weberova ideja etičke supstantivne racionalnosti i njegovo isticanje suprotnih djelovanja koje prati racionalizacijski proces ukorijenjen u procjeni vrijednosti za njegovo protivljenje svim objašnjenjima napredka racionalizacije kao manifestacije bilo prilagodbe datim stvarnostima ili sukoba čistih interesa.³⁰

Upravo ova Weberova tvrdnja objašnjava njegovu nespremnost da se svrsta uz Marxa u davanju generaliziranog značaja ekonomskim interesima, iako je odbio podcijeniti njihov značaj. Samo je etički racionalno djelovanje, ne samo navala interesa, posjedovalo, na primjer, potencijal da efikasno raskine tradicionalne načine života i odnosa. Za Webera, određeni načini života često su pokazali veći afinitet prema određenim tipovima ekonomskog djelovanja, prije zbog etičko racionalnih utjecaja nego zbog intezivnih ekonomskih pritisaka ([1930] 1958a, str. 26 – 27 [12]), unatoč činjenici da upravo podrijetlo etičkih racionalnosti i samo mora biti shvaćeno uglavnom kao rezultat ekonomskih čimbenika. Takve razlike u razinama "značenja" i motivacije djelovanja bili su od izuzetnog značaja za razumijevanje krivudave staze racionalizacije koju su slijedile neke civilizacije.

Interesi kao osnove racionalizacijskih procesa: afiniteti, antagonizmi i sociološka ukotvljenost

Centralnost etičke supstantivne racionalnosti i procesa racionalnosti utemeljene na ovom tipu racionalnosti unutar Weberove sheme mora biti sagledana kao *analitička* centralnost. Njegov konceptualni značaj, koji proizlazi iz jedinstvene sposobnosti da prizove metodički racionalni način života, ništa nam ne govori o povijesnoj ulozi koju je imao. Daleko od svrha samih po sebi, tipovi racionalnosti su, po Weberu, samo osnovni heuristički alat koji primjenjuje za razmatranje povijesnih sudbina racionalizacije kao sociokulturnog procesa. Na taj način, želio je dokučiti koji proces ili procesi racionalizacije tipično prodiru u različite sfere života i želio je proučiti snagu tih procesa ispitujući stabilnost njihovih socioloških korijena.

Iskoristivši ideal-tipske koncepte (tipova racionalnosti) kao sredstvo orijentacije koje ga je vodilo prema kritičko povijesnoj prekretnici, Weber se kao historijski sociolog, bilo istražujući višedimenzionalnost racionalizacije ili bilo koje druge teme, direktno suočio sa sirovom "iracionalnošću" povijesti. Umjesto da bude subjekt transcendentnom značenju, neumoljiv dijalektički napredak "Razuma"³¹, evolucijskih zakona

³⁰ Ova interpretacija Weberovog temeljnog pogleda na povijesnu i društvenu promjenu u potpunosti je podržana od strane Tenbrucka: "Cijeli njegov opus svjedoči njegovom uvjerenju da sveobuhvatna i kontinuirana racionalizacija stvarnosti ne može nastati iz interesa" (1975, str. 689).

³¹ Hegelovsko shvaćanje pojma "Razum", poglavlje Supstantivna racionalnost, 7. paragraf (op. p.).

ili čak centralnosti ekonomske sfere kao općeg pravila, Weber shvaća povijest kao područje karakterizirano postojanim sudarom "iracionalnih" interesa reguliranih samo u njihovim ekstremima od utvrđenih pogleda na svijet. Čak i ovi pogledi na svijet izvorno su određeni pobjedom određenih interesa, snage, povijesne slučajnosti i drugim nasumičnim čimbenicima. Za Webera, sva pitanja povijesnog razvoja i promjene, od opisivanja nekih događaja i borbe do pozicije hegemonije od strane drugih, neminovno će naići na čisto "iracionalno" skretanje te protok i plejadu interesa. Daleko od jednostavno interno konzistentnog koncepta, "racionalnost" je historijski koncept koji u sebi sadržava svijet kontradikcija" ([1930] 1958a, str. 78 [62]; [1946] 1958f, str. 281 [253]).

Povremeno, zahvaljujući potpuno slučajnoj jukstapoziciji faktora, interesi se kristaliziraju i tvore kohezivne slojeve. Sloj može, ukoliko su druge slučajne konfiguracije povijesnih sila prikrivene, "nositi" specifični proces racionalizacije. Državni službenici, na primjer, provode formalno racionalni proces kao posljedicu njihovih dnevnih aktivnosti u organizacijama. Ostali slojevi, češće nego rjeđe, provode proces racionalizacije koji je antagonistički naspram birokratskog načina, kao kada na primjer, vjerski intelektualci predlože proces supstantivne racionalizacije. Dok daljnji nositelji još drugačijih procesa racionalizacije postanu institucionalizirani u legitimnom poretku unutar društva, labirint takvih procesa evoluiraju. Neki su se od njih spojili u neobavezne veze po afinitetu dok su se drugi sukobili. Neki su se pak razdvojili, a onda kasnije konvergirali, spajanjem, boreći se i preklapajući s mnoštvom drugih procesa racionalizacije uzduž njihovih puteva koji se šire i skupljaju.

Više nego sposobni da se rasporede duž linije linearnog razvoja, poput "raščaravanja svijeta", višeznačni procesi racionalizacije opetovano izbijaju na površinu, a zatim nestaju usred složenosti promjenjive ravnoteže i kaleidoskopskog ispreplitanja. Paradoksi i ironije obiluju u Weberovoj polikromatskoj mreži. Najpoznatiji primjer dogodio se kada je "iracionalnost", gledana čisto iz eudemonističke perspektive ([1930] 1958a, str. 78 [62], 70 [54]) iz kalvinističke radne etike pridonijela obrascima djelovanja i čitavim načinima života koji su smatrani kao primjeri najviših civilizacijskih vrhunaca, a ipak one koja je porobila pojedince 20. stoljeća u impersonalni "željezni kavez" zasićen formalnim, teorijskim i praktičnim procesom racionalizacije ([1946] 1958f, str. 281 [253]; [1930] 1958a, str. 181 – 182 [203 – 204]; Loewith 1970, str. 114 – 115). Novono, Weber primjećuje način na koji grupe pojedinaca stvaraju područja slobode reagirajući, putem racionalne pravilnosti djelovanja, na fragmentirane stvarnosti. U vođenju tih pravilnosti do ekstrema, međutim, iste skupine mogu izgraditi stvarne mreže ropstva.

Gotovo svi procesi racionalizacije kratkog su trajanja za Webera dok kao historijski sociolog baca pogled kroz stoljeća. Samo se nekolicina, onih koji se temelje na etičkoj supstantivnoj racionalnosti i oformljavaju put za razotkrivanje civilizacija, proteže preko tisućljeća. Iako, jednom ukorijenjeni kao prihvaćeni pogledi na svijet, te supstantivne racionalnosti i "ideje" koje ih legitimiraju zahtijevaju autonomnu (*eigengesetzlich-*

he)³² snagu da usmjere vjerovanja i orijentaciju djelovanja cijele populacije (Tenbruck 1975), a njihova perpetuacija je zajamčena, prema Weberu, samo kada postanu institucionalizirani unutar legitimnog poretka i provođeni od strane oformljenog društvenog sloja. Velika je većina procesa racionalizacije utemeljena na interesima koji se ne uspijevaju prikladno legitimirati na razini vrijednosti. Time, oni su potisnuti kad god se pojavi jača plejada antagonističkih interesa.

Moderni procesi racionalizacije na Zapadu: "Tip osobe"

Praktični, teorijski i formalni procesi racionalizacije snažno dominiraju supstantivnim procesom racionalizacije u modernim zapadnim društvima. Judeo-kršćanski pogledi na svijet, koji služe kao referentna točka za većinu skupina supstantivne i etičke racionalizacije kao i za teorijsku racionalizaciju njihovih vrijednosti, uvelike su zamijenjeni znanstvenim pogledima na svijet. S ovim aksijalnim pomakom i definicijom znanosti (uglavnom Weberovom) kao moda znanja analitički različitog od vrijednosti, one se ne mogu definirati kao legitimna glavna tema značajnih teorijskih procesa racionalizacije 20. stoljeća. To vrijedi čak i kada su znanstveni pogledi na svijet i sami supstantivna racionalnost. Istovremeno su formalni procesi racionalizacije u području znanosti, ali jednako tako i u ekonomskim i pravnim područjima i birokratskim oblicima dominacije, srasli i oformili mrežu obrazaca djelovanja, koji su usmjereni u istom pravcu: potiskivanju vrijednosno orijentiranog djelovanja. Time su etičke racionalnosti izgubile plejade interesa koje su im omogućavale da učinkovito stoje u izravnoj suprotnosti bezličnom karakteru svih formalnih racionalnosti i da ograničavaju njihov utjecaj subsumirajući ih pod etički postulat ([1946] 1958d, str. 331 [544]; 1968, str. 1186 [709], 585 [353], 600 [361]; 1927, str. 357 [305]). ([1946] 1958d, str. 331 [544]; 1968, str. 1186 [709], 585 [353], 600 [361]; 1927, str. 357 [305]).

Nestajanjem moći supstantivne racionalnosti da sveobuhvatno odredi sve aspekte života u korist vrijednosti, otvara se mogućnost oživljavanja praktično racionalnog načina života ([1946] 1958f, str. 281 [253]). Ovakav pak način života, u kojem je formalna racionalnost podčinjena samo do stupnja u kojem se djelovanje odvija unutar poduzeća (*Betriebe*) i birokracije, počinje se slobodno natjecati s formalno racionalnim obrascima djelovanja. Istodobno, gdje god je vrijednosno-racionalno djelovanje unutar birokracije, poput onog tipičnog za Prusku državnu službu, oslabljeno kao posljedica općeg iskorijenjenja supstantivne racionalnosti, ciljno-racionalno djelovanje s većom lakoćom prodire u te organizacije. Koliko god neki pojedinci i grupe željeli ponovno uvesti "birokratsku etiku", pokušaji se suočavaju sa snažno ukorijenjenim interesima koji su već institucionalizirani unutar legitimnog poretka. U tim slučajevima Weber opetovano naglašava kako vjerojatnost ili "razumnost" želje za promjenom

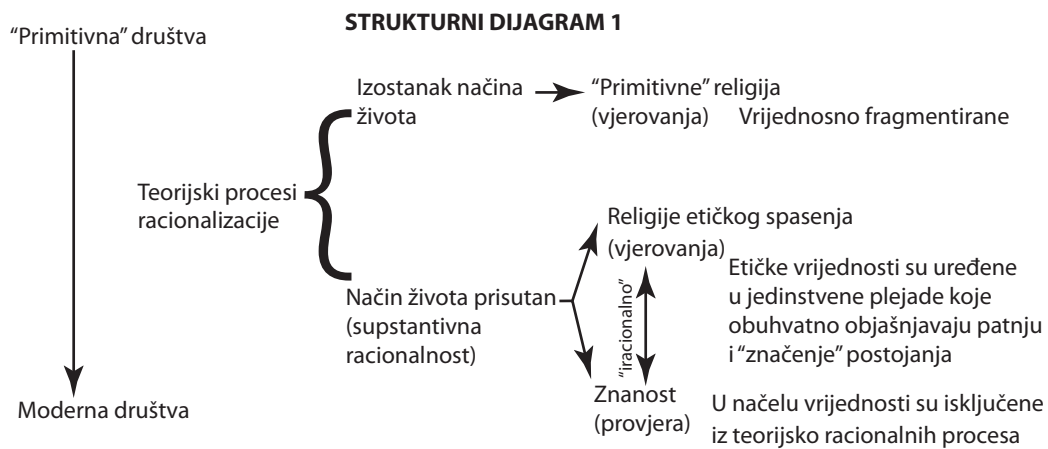
³² Nažalost, Weberov pojam *Eigengesetzliche*, kojim se bavio Tenbruck (1975) u samo jednom od mnogobrojnih značenja, ne može se istražiti ovdje.

može pružiti samo stimulans. Taj preduvjet je značajan samo ako se iskristalizira plejada olakšavajućih faktora usidrenih u interesima.

Za Webera, uspon znanosti, kao načina spoznavanja i proživljavanja, nagovijestio je naročito sudbonosne posljedice, makar samo zato što prijeti izvući čak i vrijednosti iz arene "uvjerenja" i premjestiti ih u carstvo proračunavanja: s dolaskom znanstvenih pogleda na svijet, čak i vrijednosti mogu postati temom empirijskog promatranja, matematičkog mjerila i ispitivanja ([1946] 1958e, str. 139 [594]; 1922, str. 473 – 474). Ovaj razvoj je, Weber naglašava, stajao u najprincipijelnijoj opreci sa svim religijskim pogledima na svijet koji, kroz etičke postulate, naglašavaju "smislenost" zemaljskog života i određenih djelovanja samo kao rezultat njihovog vrednovanja u sklopu pojedinih puteva spasenja. U svim religijama vrijednosti postoje kao unutrašnji "ispravni" apsoluti, a svijet postoji kao kozmos uređen u svojoj konačnosti od strane bogova ili doktrina ([1946] 1958d, str. 350 – 353 [564 – 566]). Upravo procesi teorijske racionalizacije, koji su u prošlosti oblikovali fragmentirane vrijednosti "primitivnih" religija u interno ujedinjene konfiguracije vrijednosti koje sveobuhvatno objašnjavaju perpetuiranje ovozemaljske patnje, sada bivaju emancipirani od njihove podčinjenosti vrijednostima. Nakon jasnog usmjeravanja prema domeni znanosti tijekom 20. stoljeća, ti procesi postaju "prazni" apstraktni misaoni procesi koji označavaju religiju kao carstvo okarakterizirano "žrtvom intelekta" i "iracionalnim" ([1946] 1958d, str. 351 – 352 [564 – 566]; [1946] 1958f, str. 281 [253]) (vidi strukturni dijagram 1).

Kada prethodno kombiniramo s formalnim, praktičnim i drugim teorijskim procesima racionalizacije nevezanima za vrijednosti, promjena teorijske racionalizacije od religije do znanosti postala je od presudne važnosti za sudbinu metodički racionalnih načina života. U prošlosti, i smjer takvih načina života i njihov metodički aspekt nastao je iz racionalizacije u odnosu na vrijednosti. Gdje god je pokrenut etički proces racionalizacije, njihove vrijednosti su (u pravilu i često odlučno) *religijske* vrijednosti ([1946] 1958f, str. 287 [259]). Protjerivanje tih vrijednosti potaknulo je Webera da postavi specifično pitanje: "Kakav tip osobe [*Menschentyp*] bi (ili bi mogao) preživio u modernom svijetu?" (1949, str. 27 [517]; [1930] 1958a, str. 180 – 182 [203 – 205]).

Htio je saznati, prije svega, kakav bi tip osobe bio nositelj zapadne civilizacije u doba kada je sfera života, koja je prethodno ujedinjavala osobnost u snagu sposobnu stajati u opoziciji s "tokom materijalnih plejada", izgubila sociološku ukotvljenost. Bi li takav tip osobe predstavljao nešto više od blijede sjene formalne racionalnosti koja karakterizira njegovo puko adaptivno djelovanje u pravnom, ekonomskom i znanstvenom području kao i u birokratskoj formi dominacije, [nešto više] od orijentacija praktične racionalnosti koje su potrebne za svladavanje svakodnevnih zadataka i poteškoća? Tip osobe koja je sposobna sistematično racionalizirati djelovanje "iznutra" (u odnosu na ujedinjenu plejadu vrijednosti) i svojoj čitavoj egzistenciji pružati nedvosmislen "smjer" i "značenje", u Weberovom pogledu predstavlja historijski subjekt vezan uz jedinstvene historijske i sociološke tradicije, kulturne vrijednosti i socioekonomske strukture.

Pružajući pogled kroz stoljeća iz perspektive buđenja 20. stoljeća, uvidio je blijeđenje prepoznatljivih faktora socioloških konfiguracija koji su bili nosioci *historijskog* subjekta koji, po Weberu, utjelovljuje najviše ideale zapadne civilizacije: autonomne i slobodne pojedince čija su djelovanja dobila kontinuitet njihovim upućivanjem na krajnje vrijednosti.

Weber nije vidio ikakav društveni sloj čvrsto usidren u zapadnim industrijskim društvima koji bi bio sposoban zamijeniti etiku religijskog spasenja kao institucionalnog nositelja etičke racionalnosti i vrijednosno-racionalizacijskih procesa. Kristaliziranje takvog sloja smatrano je malo vjerojatno s obzirom na razvijanje najvažnijih sfera života duž njihovih partikularnih i "autonomnih" puteva racionalizacije: lišenih osobne dimenzije, carstva ekonomije, prava i znanja, kao i svih birokratskih struktura dominacija, sada razvijenih isključivo u odnosu na apstraktna pravila, zakone, propise i vanjske potrebe. Te arene su na taj način ostale nekontrolirane i izvan etičkih zahtjeva (1968, str. 585 [353]; [1946] 1958d, str. 331 [544]; 1927, str. 357 – 358 [305]). Bez razvoja savjesti djece tijekom socijalizacije, kada jednom odrastu, svi njihovi etički zahtjevi osuđeni su da padnu na neplodno tlo. Tip osobe kojoj su etički zahtjevi strani teško bi mogao svjesno zagospodariti svojom realnošću kao i konstantno usmjeravati djelovanje. Umjesto toga, takve osobe bi postale subjektom nasumičnog (ili, Weberovim rječima, "iracionalnog") toka interesa u njihovom okruženju. Ogromna snaga sociološki ukotvljenih sfera u nemogućnosti za načelnim generiranjem vrijednosno-racionalnih procesa, osudila je *jedinstvenost osobnosti* na postojanje "na rubovima" modernog društva i u malim i intimnim grupama ([1946] 1958e, str. 155 [612]). Osim toga, u opsegu u kojoj su vrijednosti političke sfere (poput onih inkorporiranih u Povelji o pravima) odnesene navalom formalnih, praktičkih i teorijskih procesa racionalizacije, politički orijentirano djelovanje će postati sve više obilježeno pukim ciljno-racionalnim procjenama utemeljenim na vlastitim interesima. Ako se ovaj trend ne preokrene, vladavina autoritativne sile će se, prema Weberu, neizbježno širiti i potisnuti sve političke slobode.

Daleko od sveobuhvatne rasprave Weberovog cjelokupnog pogleda na proces historijske racionalizacije, ovaj članak predstavlja samo prvi korak raspravljajući o konceptima racionalnosti i njihovih manifestacija tijekom procesa racionalizacije. Komparativno-historijska sociologija, koja je do sada izložena u knjizi *Privreda i društvo* (toliko često između redaka) i "primijenjena" u odvojenim studijama religija Kine, Indije i drevnog Bliskog istoka, često je vodila Webera daleko izvan analize ograničene analitičkim konceptima u carstvo znatno bliže njemu osobno. U svojoj komparativno-historijskoj sociologiji, tražio je tipične obrasce koji bi mogli pružiti trag općih okolnosti pod kojima je sloj, koji je bio nositelj specifičnog racionalizacijskog procesa, ograničen ili mu je bilo dopušteno da proširi i uspostavi trajne tradicije. Takva istraživanja koristila su konceptualne razine jednostavno kao sredstva orijentacije za pronalaženje povijesnih prekretnica.

Umjesto da bude samo sebi svrhom, što čini se smatraju mnogi komentatori Weberove metodologije, formiranje jasnih pojmova jednostavno je prvi korak u provođenju sociološke analize. Za Webera, pojam nije, koliko god jasno pa čak i estetski oblikovan, od primarnog značenja nego, radije, pitanje kako su historijski procesi *sociološki* napredovali unutar promatranih civilizacija. Za one koji žele slijediti Weberove metodološke postupke, čisto konceptualni popis weberijanskih tipova racionalnosti i njihova manifestacija u mnoštvu procesa racionalizacije, prikazanih ovdje, može poslužiti kao logičan preduvjet za istraživanje nestalnosti procesa racionalizacije kroz povijest, na svim razinama sociokulturnih procesa.

Preveli:

Sara Bogadi i
sara.bogadi@gmail.com

Nikola Čuraj
n.churay@gmail.com

LITERATURA

- Bendix, Reinhard. 1965. "Max Weber's Sociology Today". *International Social Science Journal* 17 (siječanj): 9 – 22.
- Howe, Richard Herbert. 1978. "Max Weber's Elective Affinities: Sociology within the Bounds of Pure reason". *American Journal of Sociology* 84 (rujan): 366 – 385.
- Kalberg, Stephen. 1979. "The Search for Thematic Orientations in a Fragmented Oeuvre: The Discussion of Max Weber in Recent German Sociological Literature". *Sociology* 13 (siječanj): 127 – 139.
- Levine, Donald. 1979. "Rationality and Freedom: Weber and Beyond". Pročišćeni tekst članka prezentiranog na Simpoziju Max Weber, University of Wisconsin-Milwaukee, Svibanj 5, 1977.
- Loewith, Karl. 1970. "Weber's Interpretations of the Bourgeois-Capitalistic World in Terms of the Guiding Principle of 'Rationalization'". Str. 101 – 122 u: *Max Weber and Sociology Today*, Otto Stammer (ur.), New York: Harper & Row.
- Marcuse, Herbert. 1972. "Industrialization and Capitalism". Str. 233 – 251 u: *Max Weber and Sociology Today*, Otto Stammer (ur.), New York: Harper & Row.
- Münch, Richard. 1980. "Zur Anatomie des okzidentalen Rationalismus". predstojeće izdanje u Seyfarth and Sprondel. Stuttgart: Enke.
- Nelson, Benjamin. 1969. "Conscience and the Making of Early Modern Cultures: The Protestant Ethic beyond Max Weber". *Social Research* 36 (proljeće): 4 – 21.
- . 1973. "Civilizational Complexes and Intercivilizational Encounters". *Sociological Analysis* 34 (zima): 79 – 105.
- . 1974. "Max Weber's 'Author's Introduction' (120): A Master Clue to His Main Aims". *Sociological Inquiry* 44 (prosinac): 240 – 277.
- . 1963. "Introduction". Str. xix – lxvii in *Max Weber, The Sociology of Religion*, Ephraim Fischhoff (prijevod). New York: Free Press.
- Roth, Guenther, and Wolfgang Schluchter. 1979. *Max Weber's Vision of History: Ethics and Method*. Berkeley: University of California Press.
- Seyfarth, Constants, and Walter M. Sprondel, eds. 1980. *Max Weber und die Dynamik der gesellschaftlichen Rationalisierung*. Stuttgart: Enke.
- Swidler, Ann. 1973. "The Concept of Rationality in the Work of Max Weber". *Sociological Inquiry* 43 (siječanj): 35 – 42.
- Tenbruck, F. H. 1975. "Das Werk Max Webers". *Kölner zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 27 (prosinac): 663 – 702. (predstojeće izdanje prevedeno na engleski u *British Journal of Sociology*).
- Vogel, Ulrike. 1973. "Einige Ueberlegungen zum Begriff der Rationalität bei Max Weber". *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 25 (rujan): 532 – 550.

- Weber, Max (1922) 1973. "Ueber einige Kategorien der verstehenden Soziologie". Str. 427 – 474 u: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre* (odsada WL), Johannes Winckelmann (ur.). Tübingen: Mohr.
- . 1927. *General Economic History*. Frank H. Knight (prijevod). Glencoe, Ill.: Free Press. Izvorno: 1923. *Wirtschaftsgesichte*. S. Hellman and M. Palyi (ur.). Munich: Duncker & Humblot.
- . (1930) 1958a. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Talcott Parsons (prijevod). New York: Scribner's. Izvorno: (1958) 1972. str. 1 – 206 u: *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie* (odsada GARS). Vol. 1. Tübingen: Mohr.
- . (1946) 1958b. "Politics as a Vocation". Str. 77 – 128 u: *From Max Weber: Essays in Sociology* (odsada Essays), Hans H. Gerth and C. Wright Mills (ur. i prijevod). New York: Oxford University Press. Originally: (1958) 1971. str. 505 – 560 in *Gesammelte Politische Schriften*. Tübingen: Mohr.
- . (1946) 1958c. "The protestant Sects and the Spirit of Capitalism". Str. 302 – 322 u: *Essays*. Izvorno: (1920) 1972. "Zwischenbetrachtung". Str. 537 – 573 u: GARS, vol.1.
- . (1946) 1958e. "Science as a Vocation". Str. 129 – 156 u *Essays*. Izvorno: (1922) 1973. "Wissenschaft als Beruf". Str. 582 – 613 u: WL.
- . 1949. *The methodology of the Social Sciences*. Edward A. Shils i Henry A. Finch (ur. i prijevod). New York: Free Press. Izvorno: (1922) 1973. Str. 146 – 214, 215 – 290, 489 – 540 u WL.
- . 1951. *The Religion of China*. Hans H. Gerth i Don Martindale (ur. i prijevod). New York: Free Press. Izvorno: (1920) 1972. "Konfuzianismus und Taoismus". Str. 276 – 536 u GARS, vol. 3.
- . 1952. *Ancient Judaism*. Hans H. Gerth and Don Martindale (ur. i prijevod). New York: Free Press. Izvorno: (1920) 1971. *Das antike Judentum*. GARS, vol. 3.
- . 1968. *Economy and Society*. Guenther Roth i Claus Wittich (ur. i prijevod). New York: Bedminister. Izvorno: (1921) 1976. *Wirtschaft und Gesellschaft*. Johannes Winckelmann (ur.). Tübingen: Mohr.
- . 1975. *Rocher i Knies: The Logical Problems of Historical Economics*. Guy Oakes (prijevod i uvod). New York: Free Press. Izvorno: (1922) 1973. str. 1 – 145 i WL.
- Weiss, Johannes. 1975. *Max Webers Grundlegung der Soziologie*. Frankfurt: UTB.

PROBRANA BIBLIOGRAFIJA NEDAVNO OBJAVLJENE LITERATURE O MAXU WEBERU U ZAPADNOJ NJEMAČKOJ

- Breuer, Stefan. 1978. "Die Evolution der Disziplin: Zum Vereltnih von Rationalitaer und Herrschaft in Max Webers Theorie der Vorrationalen Welz". Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie 30 (Rujan): 409 – 437.
- Brugger, Winfried. 1979. Sozialwissenschaft und Menschenrechte in Anschluss an Max Webers Werk. Doctoral dissertation, Eberhard-Karls-Universität Tübingen.
- Kaesler, Dri. 1975. "Max-Weber-Bibliographie". Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie 27 (prosinac): 703 – 730.
- Kocka, Jürgen. 1977. Sozialgeschichte. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Künzeln, Gottfried. 1978. "Unbekkante Quellen der Religions soziologie Max Webers". Zeitschrift für Soziologie 7 (rujan): 215 – 227.
- Mommsen, Wolfgang J. 1974. Max Weber: Gesellschaft, Politik und Geschichte. Frankfurt: Suhrkamp.
- Schluchter, Wolfgang. 1978. "Max Webers Gesellschaftgeschichte". Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie 30 (rujan): 438 – 455.
- . 1979. Die Entwicklung des okzidentalen Rationalismus: Eine Analyse von Gesellschaftsgeschichte. Tübingen: Mohr.
- Seyfarth, Constans, i Gert Schmidt, eds. 1977. Max Weber Bibiliographie: Eine Dokumentation der Sekundär Literatur. Stuttgart: Enke.
- Seyfarth, Constans, i Walter M. Sprondel, eds. 1973. Religion und gesellschaftliche Entwicklung: Studien zur Protestantismus-Kapitalismus-These Max Webers. Frankfurt: Suhrkamp.
- Tenbruck, F. H. 1974a. "Max Weber and the Sociology of Science: A Case Reopened". Zeitschrift für Soziologie 3 (lipanj): 312 – 320.
- . 1974b. "'Science as a Vocation'-Revisited". Str. 351 – 364 u Standorte im Zeitstrom: Festschrift für Arnold Gehlen, Ernst Forsthoff and Reinhart Hoerstel (ur.). Frankfurt: Athenaeum.
- Vogel, Ulrike. 1977. "Das Werk Max Webers im Soiegel aktueller soziologischer Forschung". Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie 30 (lipanj): str. 343 – 354.
- Winckelmann, Johannes. 1976. Erlaeuterungsband zu Wirtschaft und Gesellschaft. Tübingen: Mohr.
- Zingerle, Arnold. 1979. Rezeption und Objektivitaet: Ueber das problematische Verhaeltnis der Soziologie zu ihrer Theoriegeschichte Max Webers. Habilitation, Universität Bochum.